

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA A L'INTERIOR DE LA TORRE DE LES MONGES (SEGLE XIV), TARRAGONA

INTRODUCCIÓ

En el marc del cobriment arqueològic que l'Ajuntament de Tarragona, a través del CAUT, ofereix a la fase executiva I/A del Projecte de Restauració de la Capçalera Oriental del Circ, dirigit per l'arquitecte italià Andrea Bruno, es va plantejar la necessitat de realitzar un sondeig arqueològic en l'àmbit interior de la torre de les Monges, el qual fou executat per CODEX SCCL.¹ Els dos objectius bàsics d'aquesta intervenció eren, per una banda, completar la documentació arqueològica de base per a l'execució dels treballs de tractament i rehabilitació de la torre i, per l'altra, obtenir dades objectives sobre el nivell original de pavimentació de l'estança, el sistema constructiu emprat, la relació amb el pany de la «Muralleta» i la seva cronologia.

La torre de les Monges es troba ubicada en l'extrem sud-oriental del Circ romà, en la cruïlla de l'actual Passeig de Sant Antoni i la Rambla Vella (Figura 1). La seva presència, tot i que coneguda des de fa temps, s'ha posat més de manifest durant aquestes darreres dues dècades per l'eliminació progressiva de les diverses estructures que l'emascaraven.² Actualment, la torre es troba en un procés de tractament i condicionament que millorarà sensiblement el seu valor dins del conjunt patrimonial de Tarragona.

1. La documentació referida a la intervenció arqueològica ens ha estat cedida per l'Ajuntament de Tarragona, a través del CAUT.

2. Els murs de la façana del Parc d'Artilleria (1952), el mur lateral del Parc d'Artilleria adossat a la torre i el baluard de Carles V (1973), el cinema «Coliseum» (1987), l'hotel «Bea» (1986), el cinema «César» (1991) i el carrer de Sant Ermenegild (entre 1981 i 1987) (TED'A 1990).

El recinte emmurallat del segle XIV

Durant la segona meitat avançada del segle XIV, Tarragona amplia el seu límit meridional amb la construcció d'una nova línia de muralles (la «Muralleta»)³ per incorporar, dins el seu perímetre, el barri suburbial que s'havia anat formant en l'anomenat «Corral».⁴ La incorporació d'aquest nou àmbit urbà va comportar, a més de l'erecció de la «Muralleta», la transformació funcional d'una part de les estructures del Circ romà i, probablement, la reparació dels panys de muralla que s'estenien des del Castell del Rei (o Pretori) i des de la torre de l'Antiga Audiència fins a la línia de façana del Circ⁵ (Figures 2-4).

Des de la restauració de la Seu de Tarragona i fins aleshores, la ciutat se cenyia al sector més enlairat del turó, articulats urbanísticament en dues terrasses des d'època romana (recinte cultural i recinte foral), i era encerclada per la part més septentrional de l'extens circuit de muralles romanes («Mur Vell»). El llenç meridional («Mur del Corral»), construït en el segle XII, segueix aproximadament el traçat del mur de contenció i delimitació de la terrassa ocupada pel Fòrum provincial, deixant a extramurs el complex arquitectònic del Circ, situat en el nivell immediatament inferior. La reducció de la ciutat a allò que havia estat l'àmbit administrativo-religiós de la província en època romana respon a un contingut demogràfic força reduït i a un aprofitament màxim de les aptituds defensives de les estructures i de l'urbanisme preexistents (TED'A 1990).

No obstant, ja dins del segle XII, tenim les primeres referències documentals d'ocupació del «Corral», que s'intensifiquen al llarg dels segles XIII i XIV.⁶ Aquest creixement suburbial, origen de diversos problemes jurisdiccionals i de competència entre els poders municipal i senyorial, va plantejar la necessitat de solucionar la problemàtica defensiva d'aquest nou sector de la ciutat que s'havia anat formant. Aquesta necessitat de prevenció defensiva es va fer especialment sensible arran del clima d'inseguretat produït pels esdeveniments bèl·lics que enfrontaven Pere III de Catalunya (IV d'Aragó i II de València, conegut sota l'epítet del Cerimoniós o del Punyale) i Pere I de Castella (anomenat el Cruel). Els pre-

3. Aquesta nova línia emmurallada es coneix també pels noms de «Mur del carrer losat» i «Mur Nou».

4. Aquesta denominació medieval es refereix a les restes de l'antic Circ romà, que ocupava la terrassa immediatament inferior respecte a la plaça del Fòrum provincial.

5. El pany de muralla que s'estenia entre el Castell del Rei i la torre de les Monges és refet durant la segona meitat avançada del segle XV, com a conseqüència, probablement, dels danys soferts durant el setge de Joan II (1462), que atacaren aquest angle de la ciutat des del Convent de les Monges (TED'A 1990, 96). També és possible que alguns trams de la «Muralleta» (i potser part de la torre) fossin afectats per aquest esdeveniment bèl·lic.

6. Per a una més detallada relació de les referències documentades sobre l'ocupació del «Corral» durant els segles XII i XIII vegeu DUPRÉ *et alii* 1988, 21-22.

ludis d'aquesta confrontació es remunten l'any 1356 i es perllongaren amb diverses interrupcions fins l'any 1369, tot i que continuà la inestabilitat, especialment el 1374-75 pel perill que representaven les companyies franceses al nord de Catalunya. Una de les conseqüències d'aquesta atmosfera bèl·lica fou l'impuls de les tasques de fortificació en diverses localitats i indrets d'arreu de la Corona Catalano-aragonesa.⁷

Sense cap ànim d'exhaustivitat i cenyint-nos a l'àmbit geogràfic més immediat, a més de Tarragona (1368) (ACTES 1984), podem ressenyar les obres de fortificació que durant aquest període es desenvolupen a Constantí (1363) (CATALÀ 1973), Poblet (finals de 1368 o principis del 1369) (ALTISENT 1974), Cambrils (1375) (CATALÀ 1973), La Selva del Camp (1374) (CATALÀ 1973), Reus (1375) (CATALÀ 1973), etc. Aquestes obres són indicatives de la situació d'inestabilitat existent. En un marc més general, a l'entorn d'aquest mateix període es documenten obres de fortificació a Barcelona (1358), Figueres (1361), Lleida (1363), Girona, València, Manresa, Vic, Berga, Igualada, Cervera, Tàrraga, Montblanc (ALTISENT 1974, 297), Tortosa (1367) (IZQUIERDO 1990), etc.

A aquest segon recinte emmurallat de Tarragona, s'hi afegeix, entre 1568 i 1575, un tercer recinte amb l'erecció d'un nou pany de muralla (Muralla de Sant Joan) que incorpora el conjunt d'edificis religiosos existents més enllà dels límits definits per la «Muralleta», a l'altra banda del carrer enllosat. Arran d'aquest fet, la «Muralleta» va perdre, en gran part, la seva funció defensiva ja que es convertia en una línia defensiva interior (Figura 2).

La «Muralleta»

El Consell Municipal, reunit el dia 26 de desembre de 1369 (corresponent a l'actual 26 de desembre de 1368), acordà que l'inici de les obres de construcció d'un mur davant del carrer «losat»,⁸ per a la qual cosa es van aparedar les finestres i obertures d'un mur preexistent que correspon a la façana arquejada del Circ⁹ (figures 2-5).

7. Així ho reflecteix, per exemple, la crida que féu el Rei Pere III a la Cort de Tarragona el 9 de març de 1370: «Perquè us pregam, per conservació de nostra corona, vullats fer tres coses: la primera que vosaltres, ciutats e viles nostres, vos vullats bé enfortir de murs e de valls;...» (ALBERT/GASSIOT 1928, 50).

8. Sens dubte es refereix al tram de la via Augusta que creuava la ciutat abans de bifurcar-se en direcció a València i Lleida.

9. Textualment, el llibre d'Actes recull que «Ffuit determinatus in dicto consilio, quod fiat incontinenti murus del carrer losat et fiant ibi verdesques, ita tamen quod claudantur fenestre et foraviam que ibi sunt in muro iam, et aperiantur fundamenta ubi murus fiet novus./Item que.l mur sia fet davant aquell que ja és en lo dit carrer, e sia separat d'aquell e sia fet d'argamassa tot ab torres que isquen de fora e que aja x palms (...) gros e lo mur se puxa correr dins e de fora, e aquesta obra sia con(...) Pere Pasqual, a n Berenguer Martí, e a n Pere Martorell del Corral» (ACTES 1984, 13).

Després d'aquesta data se succeeixen les referències a la construcció, aturades d'obra, reforços, reparacions, etc, fins l'any 1374 el Consell Municipal determina que les obres siguin enllestides amb celeritat davant el perill de les companyies franceses (ACTES 1984, 69). No obstant, és difícil precisar quan es pot donar per definitivament acabada l'obra, a causa de l'ambigüitat de les referències posteriors.¹⁰

Constructivament, la «Muralleta» segueix, si més no en el seu extrem oriental, les pautes establertes pel Consell Municipal. Així, es pot observar com les arcades de la façana del Circ, davant de la qual discorria el tram de la Via Augusta que travessava la ciutat («carrer losat»), foren tapiades i es construí un mur de pedra i morter d'aproximadament 1,50 m de gruix, disposat en paral·lel a uns 2,70 m de distància de l'anterior. La tècnica emprada en l'erecció del parament exterior fou la d'alçat i farcit de terra per trams d'alçada variable. El cim de la «Muralleta» va ser culminat per merlets, tal i com s'aprecia en un dibuix d'A. van den Wyn-gaerde (1563). L'alçada del mur és difícil de determinar, tot i que el nivell del pas de ronda (deduïble a partir del llindar de la porta de la torre i de la plataforma superior de les restes del Circ) sembla que es va situar entre els 10 i 11 m d'alçada.

Malgrat la pèrdua d'una part substancial del seu valor defensiu amb la construcció de la muralla de Sant Joan, la «Muralleta» es manté dempeus fins que a l'any 1775 és autoritzat el seu enderrocament per facilitar la urbanització de la Rambla.¹¹

La torre de les Monges

Com hem reproduït anteriorment, en la determinació d'endegar les obres de la «Muralleta» s'explicita la necessitat de construir torres «que isquen de fora». Les tres torres de planta octogonal¹² que formaven part d'aquest nou llenç defensiu se situaven dues en els angles del nou recinte fortificat (torre de Miralcamp o torre Grossa al sud-oest i torre de les Menorettes o de les Monges al sud-est), i una tercera, dita del Bordell o del Baluard, en un punt intermedi del traçat, a prop del portal homònim (Portalet) (PALMA 1956, 39) (Figures 5-9). La torre de les Monges rep el

10. Així per exemple, l'any 1375 s'ordena que «lo mur del Corral e de la Ciutat sia reblert equal de la paret, per tal que l'aygua haja escorredor...» (ACTES 1984, 173).

11. Segons R.O. de 18 de juny de 1775 (AMT). Aquesta autorització esdevindrà l'origen de la Rambla de Sant Carles, de la mateixa manera que l'enderroc de la muralla de Sant Joan l'any 1854 generarà la construcció de la Rambla de Sant Joan (1866) (MORERA 1910, 124-125).

12. N'hi havia una altra, de planta quadrangular, davant del Convent dels Franciscans i vora de la torre de Miralcamp, on s'obria el portal de Framenors.

seu nom del convent de Monges Clarisses o Menorettes, la construcció del qual s'inicia l'any 1287 a l'altra banda del carrer enllosat (RIU 1987, 14; RAMOS/RIU 1988, 78). Les torres d'angle de planta poligonal són força freqüents en l'arquitectura militar d'aquesta època. A tall d'exemple, recordem les torres octogonals de Tortosa (IZQUIERDO 1990), les de planta hexagonal de Poblet (ALTISENT 1974) i la de planta pentagonal de Constantí (REMOLÀ/MACIAS 1989), totes elles datades en el tercer quart del segle XIV.¹³

Tot i que l'alçat de les torres d'angle ha de lligar-se amb l'erecció de la muralleta, per raons merament de coherència constructiva i militar, les referències cronològiques són escasses i imprecises, especialment si tenim en compte el llarg espai de temps que generalment requerien les obres d'aquesta envergadura, caracteritzades, per altra banda, per una ocupació cíclica i irregular en funció de la immediatesa del perill. La referència més directa, obtinguda per A. de Palma de Mallorca en base al *Llibre de les Vegueries*, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (PALMA 1956, 66), que fa esment que l'any 1370 la torre de les Monges ja era construïda, tot i que en la pàgina anterior assenyala que, en aquest mateix any, el mestre Pere Llobet encara hi feia obres de fortificació.

La torre de les Monges presenta un cos superior de planta octogonal (obra exempta), mentre que el cos inferior, en estar imbricat en la «Muralleta», només presenta definits els cinc costats de façana. L'alçada actual de la torre ronda els 18 m, dels quals 8,40 m corresponen al cos exempt. Cadascun dels vuit costats de la planta exterior mesuren entre 2,70 i 3,40 m. Els paraments externs de la torre són fets de pedra petita i mitjana travada amb morter de calç, mentre que els angles estan reforçats amb petits carreus llisos i altres (més grans) amb la superfície encoixinada. El fet que els carreus de major grandària i encoixinats es concentrin per damunt de l'arc de la porta original de la torre pot suggerir un refet o una reparació del segment superior de la construcció.¹⁴

A una alçada aproximada de 10,20 m per sobre del nivell de base

13. Més documentació històrica tenim de la torre bessona que ocupava l'altre angle de la «Muralleta», sobre la qual es conserva a l'Arxiu Municipal de Tarragona un llibre dels «Comptes de la Torra Grossa» que, per l'extensió de la relació de despeses, sembla que fa referència a una obra important: «Començam d'obrar a la Torregrossa in die e any deval scrits, dels honorables mossen Andreu Vallfogona e Pere Bufagranyes e Johan Pujol, cònsols l'any present e devall scrit, flet a mi, Bernat Çabater obrer lo dit any de la dita Ciutat e fem les messions devalls scrites». (AMT, Economia i Hisenda, vol. 11, «Comptes de la Torra Grossa», any 1447, fol. 2).

14. Al parer del nostre col·lega, Joan Menchon Bes, això seria una evidència física d'un refet de tota l'estructura superior de la torre, a partir del nivell de paviment o, si més no, a partir de l'arrencada de la coberta. Aquesta hipotètica reparació del segment superior de la torre (evidenciat també per altres detalls, com l'estructura de les espitlleres o el tipus de parament exterior) podria ser conseqüència dels danys que s'haguessin pogut produir durant el setge de Joan II (1462).

actual de la torre s'obre una cambra interior coberta amb cúpula feta de morter de calç amb cintra de fusta recoberta de canyes (llum màxima a 5,15 m sobre el nivell de pavimentació de rajoles). A aquesta estança s'hi accedia a través d'una porta d'arc de mig punt rebaixat, el llindar de la qual coincidia aproximadament (a peu pla o mitjançant dos esglaons) amb la cota del pas de ronda. Aquesta porta se situa al costat de la torre unit a la «Muralleta» i presenta un llindar esbiaixat difícil de precisar a causa de les profundes modificacions que, com veurem, ha sofert amb posterioritat.

Cadascun dels vuit costats que delimiten l'estança interior de la torre mesuren entre 1,70 i 1,90 m. Els murs que serveixen de base a la imposta de la cúpula són fets de pedra travada amb morter, mentre que els angles dels costats són constituïts per una filada vertical de carreus. El carreus superiors de cada filada, a sobre dels quals se sosté la cúpula, presenten un encaix rectangular que podria haver servit de base de suport de la cintra de fusta. En la mateixa cúpula s'obra un forat per on es concretava l'accés al cim de la torre. A l'igual que la muralleta, la part superior de la torre apareix emmerletada en els dibuixos cinc-centistes d'A. van den Wyngaerde. En els costats restants s'obren set espitlleres que es van posar de manifest durant els treballs de restauració de la torre, previstos en el Projecte de Restauració elaborat per l'arquitecte Andrea Bruno (Figures 10-15).

L'ampit de les espitlleres se situa a uns 0,40 m per sobre del paviment de rajoles de l'estança (*v. infra*), amb una llum mitjana de 0,60 m i una profunditat d'entre 1,35 i 1,40 m.¹⁵ La cara interior és de secció quadrangular (entre 0,66 i 0,80 m d'amplada per 0,50 i 0,68 d'alçada), mentre que l'exterior, a través d'un progressiu esplandit, adopta un perfil rectangular (0,50 x 0,06 m).¹⁶ La coberta de les espitlleres és en alguns casos plana i en altres d'arc rebaixat.

A mitjan segle XVI, entre 1545 i 1563, es va produir la primera intervenció sobre la torre de la qual tenim constància documental i física. En aquestes dates tenim referències que es construeix un baluard adossat a la torre de les Monges. El baluard s'anomenà de Carles V, i es va estendre posteriorment aquesta denominació a la torre. Es tracta d'un

15. En algunes es fa evident un recreixement del nivell d'ampit original que se situaria a uns 0,20/0,22 m per sota de l'actual.

16. Gairebé totes les espitlleres han estat objecte d'intervencions posteriors que han desfigurat el seu extrem exterior per tal d'augmentar la seva amplada. El motiu podríem relacionar-lo amb un hipotètic ús artiller de les espitlleres.

baluard talús de planta triangular (o de punta de sageta) amb els angles d'espatlla arrodonits,¹⁷ fet de carreus que folren un nucli intern de pedres irregulars i morter. La plataforma superior del baluard devia coincidir amb el pas de ronda de la «Muralleta» i el llindar de la porta d'accés a l'estança interior de la torre.¹⁸ Amb la construcció del baluard, la funció estratègica de la torre es va reduir sensiblement,¹⁹ a l'igual que la del conjunt quan es construí la ja esmentada muralla de Sant Joan.

A més de les reformes de les espitlleres (reducció de la seva llum interior, engruiximent de l'extrem inferior de la cara externa i, finalment, paredat) es detecten també l'ensulsiada i el refet de la paret de la torre on s'obre la porta i la construcció de la porta actual, de dimensions més reduïdes (Figura 15).

El baluard de Carles V fou parcialment destruït l'any 1802 (visita del rei Carles IV) per tal d'obrir la porta de Santa Clara (MORERA 1919, 42) i fortament malmès amb l'obertura i urbanització de la Baixada de Pilats,²⁰ la construcció del Parc d'Artilleria (iniciada vers 1862) (MAGRINÀ 1901, 70) i la construcció del garatge «Panadès» i l'habitatge contigu, el cinema «César» i el cinema «Coliseum», ja en aquest segle.²¹

LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

Plantejament

Es va plantejar un sondeig estratigràfic en l'espai de planta triangular truncada que defineixen el llindar de la porta i la línia teòrica formada per la unió dels dos angles més immediats de l'octògon a la porta. La base del triangle mesurava 4,18 m, l'extrem oposat 1,88 m i l'amplada era d'1,26 m (Figura 10-12, 16). La intervenció, un cop assolits els ob-

17. Gairebé idèntics als que en aquestes dates —aproximadament— es construeixen a d'altres ciutats com, per exemple, Mallorca.

18. Tal i com ho reflecteixen el dibuix d'Anton van den Wyngaerde (1563) (KAGAN 1986) i les seccions realitzades per l'enginyer J. R. Silvy (1748) (DUPRÉ *et alii* 1988, 29).

19. La construcció del baluard condemnava en gran part la funció de les espitlleres de la torre que s'obren des de l'estança interior. De fet, les espitlleres han estat recuperades durant els treballs de restauració que s'estan realitzant actualment. En la secció que dibuixa l'enginyer J.R. Silvy (1748), les espitlleres no apareixen i l'estança interior és definida com a «Almacen de Pólvora».

20. Inaugurada oficialment l'any 1883 (any en el qual també s'enderroca el Portal de Santa Clara), però ja dibuixada en projectes de 1857 i plànols de 1858 (ARESTÉ 1982; COELLO 1858). S'anomenà carrer de Sant Ermenegild a partir de 1940.

21. La darrera de les destruccions es produí l'any 1973, en un intent de deixar al descobert la muralla tardo-republicana. Es va desmuntar gran part de l'alçat del flanc que fins aleshores havia estat protegit per la caserna d'artilleria (TED'A 1990).

jectius bàsics, es va donar per finalitzada a una profunditat aproximada de 3,20 m per sota del nivell inicial de l'excavació, és a dir a uns 7/7,5 m de la base sobre la qual es va alçar la torre.

Seqüència estratigràfica

El paviment existent en el moment d'iniciar l'excavació consistia en un enrajolat d'espiga d'època moderna (UE 101), que cobria el seu corresponent rebliment preparatori (UE 102) i un nou paviment format per una fina pel·lícula de calç (UE 103). La preparació d'aquest paviment (UE 104), d'escassa potència, recolzava directament sobre una superfície regular de terra endurida (UE 105) (Figures 11-12, 16). L'escassetat de materials arqueològics significatius no permet afirmar que la fina pel·lícula de calç sigui el nivell d'ús original de l'estança o una reforma posterior de cronologia difícil de precisar. Entre el llindar de la porta original de l'estança i aquest paviment s'observa un petit esglaó (UE 120). No obstant, no es pot descartar que el ja esmentat nivell regular de terra (UE 105), a més de constituir la superfície superior dels nivells de rebliment constructiu de la torre, pogués assolir la funció de paviment de l'estança en un primer moment; com tampoc no és possible de rebutjar la possibilitat que la línia de pavimentació originària hagués desaparegut arran de les successives transformacions que devia patir l'interior de l'estança.

Les anteriors unitats estratigràfiques es disposen, com ja hem dit, per sobre dels nivells de rebliment de la torre. Constructivament, la torre segueix els mateixos paràmetres tècnics que la «Muralleta», és a dir, alçat de mur i farcit de terra (UE 106, 108, 110, 112-113, 115 i 117). L'alçada dels segments de mur alçat que hem documentat és força variable i oscil·la entre 0,15 m i 0,75 m. Així mateix, cada tram de mur presenta associat un nivell de treball generat per la pròpia activitat constructiva (UE 105?, 107, 109, 111, 114, 116 i 118) (Figura 12).

Pel que fa a la composició del farciment de la zona excavada, s'han detectat dos tipus de terres: per una banda, l'emprada en la part superior, corresponent als tres —i part del quart— primers segments de mur alçat documentats (UE 106, 108, 110 i 112), que aporta abundant material arqueològic datable en la segona meitat del segle XIV (*v. infra*); i per l'altra, la terra emprada per sota d'aquesta, que tenia una coloració i composició diferents, el material era molt escàs i, en proporció, presentava valors molt alts de material residual (UE 113, 115 i 117). Aquesta diferència indica un canvi en les fonts d'aprovisionament de terra utilitzada. Respecte a l'estructura del mur, podem assenyalar que presenta una planta circular

amb un lleuger atalussat de l'alçat que motiva un augment progressiu de la base construïda de la torre (Figura 12).

Descripció del material arqueològic

El coneixement que tenim del tema, juntament amb l'escassetat de material recuperat, no ens permeten fer una anàlisi profunda del material. Així, doncs, ens limitarem a aportar i descriure els materials recuperats, i aprofundirem únicament en determinats aspectes de caire general. Cap de les unitats estudiades no presenta un volum suficient per intentar d'extreure conclusions d'ordre estadístic. Així mateix, l'estat de fragmentació de les peces condiona tant l'estudi formal com l'anàlisi de les decoracions.

Per a una major racionalitat i comprensió de l'estudi, hem agrupat el material arqueològic procedent de les diferents unitats estratigràfiques identificades en quatre conjunts:

1. Unitat Estratigràfica 102: Nivell de preparació del paviment de rajoles (UE 101).
2. Unitat Estratigràfica 104: Nivell preparatori del paviment de calç (UE 105).
3. Unitats Estratigràfiques 106, 108, 110 i 112: Rebliment constructiu de la torre.
4. Unitats Estratigràfiques 113, 115 i 117: Rebliment constructiu de la torre.

1. *Unitat Estratigràfica 102*: Aquest nivell estava parcialment contaminat per la intrusió de material procedent dels punts on el paviment de rajoles havia desaparegut. El material arqueològic es reduïa a 10 individus ceràmics estimats, un fragment indeterminat de ferro, diversos fragments de morter procedents de la coberta i un fragment de fauna terrestre (Figura 17). No podem considerar aquests elements, ni per nombre i significança ni per evidències externes, com a representatius del moment en què es pavimenta l'estança amb rajoles disposades en espiga.

2. *Unitat Estratigràfica 104*: Aquest dipòsit estava format per 9 individus estimats (més un de residual) i restes de fauna terrestre (Figures 18-19). El material és cronològicament homogeni, si exceptuem un fragment residual d'àmfora romana. Del material recuperat, destaquen

un fragment d'escudella de ceràmica decorada en blau amb cercles concèntrics sobre l'orla,²² i un fragment de ceràmica comuna oxidada amb restes de pintura en tinta vermella (Figura 19). Pel que fa a l'únic fragment de ceràmica en verd i manganès exhumat, el seu estat fragmentari només permet establir el seu origen català. Tot i el risc que implica extreure conclusions cronològiques d'un conjunt tan reduït de materials, és versemblant proposar una cronologia ampla (finals dels segles XIV-XV) per a aquest nivell preparatori.

3. *Unitats Estratigràfiques 106, 108, 110 i 112*: Aquest dipòsit és, tant per el nombre com per la qualitat, el més interessant i forma, juntament amb el següent, el conjunt de materials dels rebliments constructius de la torre, amb un total estimat d'individus de 135 (més 47 residuals) (Figures 20-30). Quant a les classes ceràmiques, hem de destacar la presència de 17 exemplars en manganès i en verd i manganès (Figures 22-24), 13 de vidrada blanca (Figura 25) i 4 de blava (Figura 25). Tots els exemplars presenten un alt grau de fragmentació que condiciona molt l'anàlisi formal i decorativa de les peces.

Dins del grup de ceràmica en manganès (o fragments en els quals no s'ha conservat restes d'una possible decoració en verd), destaca un fragment d'ala de plat o bol decorat amb reticulat incís pintat en manganès (Figura 22.2). Pel que fa a la ceràmica en verd i manganès, el repertori formal està format per plats (sèrie A) i pots (tipus F-1) (PASCUAL/MARTÍ 1986) i la procedència és bàsicament catalana. Decorativament, la major part de les orles (Figures 23.1-3 i 24.1-3) corresponen a exemplars similars a la sèrie esquemàtica definida a València (PASCUAL/MARTÍ 1986, 135-139), consistents en alternances de cercles concèntrics en manganès o verd (generalment dos cercles en manganès emmarcant una línia en verd).²³

Respecte al motiu i a la composició decorativa de les peces és molt poc el que podem dir. L'únic exemplar del qual podem restituir el perfil complet és un plat de petit diàmetre amb orla formada per dos cercles en manganès i verd (el verd està molt esvaït) i motiu central esquemàtic en verd i manganès (Figura 22.1 i 3).²⁴ L'altre exemplar interessant dins d'aquesta classe és un pot (tipus F-1) decorat amb escates de pinya en

22. Motius molt similars en blava catalana es documenten en nivells de finals del segle XIV o principis de XV al Castell Formós de Balaguer (PASCUAL/MARTÍ 1985, Fig. 1).

23. Aquest tipus d'orla també és predominant a l'església del Carme de Manresa (segon terç del segle XIV) (RIERA/CABESTANY 1980) i al Castell de Llinars del Vallès (segona meitat del segle XIV o primera meitat del segle XV) (BARRACHINA/MONREAL 1983).

24. Un exemplar monocrom de composició molt similar (definit com a «ceràmica de Manresa»), precedent de l'església del Carme (segon terç del segle XIV) ha estat publicat a VICENT/EGEA 1986, 35.

manganès reomplertes amb reticulats en verd emmarcats per motius florals també en manganès (Figura 22.6).²⁵ Aquesta peça presenta l'interior envernissat en melat clar i una qualitat que fa pensar en productes antics de tradició andalusí.

Pel que fa a la ceràmica blava, tant la forma com la decoració fan pensar en produccions procedents de la zona valenciana (Figura 25.1-3). El repertori formal identificat es redueix a escudelles i a una forma tançada. Els dos fons recuperats tenen el peu anular molt ben definit i les decoracions són vegetals estilitzades (Figura 25.2) i radials esquemàtiques (Figura 25.3). La tonalitat del blau emprat és molt clara, molt diferent del que presenten les produccions de blava catalana dels segles XVII i XVIII.

Respecte a la resta del material, es detecta un predomini de la ceràmica vidrada i de la ceràmica comuna oxidada dins del grup d'utensilis de cuina i d'emmagatzematge (la ceràmica comuna reduïda, dita grisa medieval, està molt poc representada) (Figures 26-30). Formalment, els tipus més representats són els plats, els gibrells, els pots, les olles i les cassoles. També s'han documentat dos fragments pertanyents a grans contenidors de ceràmica verda estampada de tradició andalusí. El fragment més significatiu presenta una banda decorada amb motius florals estilitzats emmarcats en cercles disposats en dues fileres paral·leles (Figura 26.1).²⁶

Finalment, destaquem el tractament de la superfície externa que presenten dos fragments de grans contenidors de ceràmica comuna oxidada. Un d'ells està decorat amb bandes ondulants de línies incises (Figura 30.3) i l'altre presenta un motiu recreuat en tinta vermella (Figura 30.1).

4. *Unitats Estratigràfiques 113, 115 i 117*: El nombre d'exemplars és sensiblement inferior al recuperat en les unitats anteriors. El total estimat d'individus és de 39, més 34 pertangudes a produccions residuals d'època romana. Les classes ceràmiques amb un nombre d'exemplars més alt són la ceràmica comuna vidrada i la ceràmica comuna oxidada (Figures 31-35). Els elements més significatius a nivell cronològic són dos fragments de ceràmica en verd i manganès i un fragment de blava del segle XIV

25. Aquesta forma (anomenada pot, terraç o terracet), emprada com a contenidor de salaons, aliments líquids i semilíquids i medicaments és desconeguda, segons PASCUAL/MARTÍ 1986, abans del segle XIII. Un exemplar similar publicat per OLIVAR 1952 i BATLLORI/LLUBIÀ 1974, conservat al Museu Municipal de Manresa, procedeix d'un conjunt de materials de l'església del Carme, datat en el tercer terç del segle XIV (RIERA/CABESTANY 1980).

26. Es tracta d'una producció molt poc coneguda, de la qual M. GARRIDO/J. A. GARCÍA (1987) publiquen diversos exemplars de la zona de Granada, assenyalant la procedència d'alguns d'ells. Alguns dels motius que publiquen són similars als que presenta el fragment recuperat a la torre (Làmina II, 245 i làmina III, 45). Quant a la cronologia, aquesta producció se situa d'una manera extremament vaga entre els segles XIV i XV.

(Figura 33). De les formes ceràmiques d'ús domèstic no es pot deduir cap predomini significatiu. Dins dels elements no ceràmics recuperats en aquests nivells hem de destacar una paleta de ferro (Figura 35).

CONCLUSIONS

A nivell estructural, la base massissa de la torre és constructivament i tècnicament idèntica al pany de la «Muralleta» on s'imbrica. Ambdós elements van ser, amb tota probabilitat, alçats al mateix moment. El moment de construcció deduïble a través del material recuperat en els reblements constructius coincideix amb el que ens assenyala la documentació històrica: darrer quart o final del segle XIV (ACTES 1984). L'estudi de ceràmiques medievals compta des d'ara amb una nova referència, d'escassa envergadura quantitativa, però d'interès en tractar-se d'un dipòsit tancat ben datat documentalment.

Possiblement, el paviment original de l'estança interior de la torre es correspondria amb la superfície dels nivells de terra que rebleixen la part massissa (UE 105). El paviment superior, format per una fina pel·lícula de calç, seria una reforma posterior, datable amb extrema precaució entre els segles XV i XVI. Pel que fa al paviment de rajoles en espiga, creiem que es tracta d'una reforma d'època moderna o contemporània.

Quant al material arqueològic exhumat en els nivells de reblement constructiu de la torre, hem de destacar la troballa de 174 exemplars estimats corresponents, bàsicament, a vaixel·la de taula en ceràmica en verd i manganès del tipus esquemàtic, vaixel·la comuna i de cuina (vidrada melada i verda) i recipients d'emmagatzematge. Malgrat el predomini percentual dins del conjunt de recipients de taula de la ceràmica en verd i manganès, apareixen també ceràmica blava d'origen possiblement valencià i vidrada blanca.

CRISTINA BENET,
XAVIER FÀBREGAS,
JOSEP MARIA MACIAS,
JOSEP ANTON REMOLÀ
(CODEX SCCL)

BIBLIOGRAFIA

ARESTÉ 1982.

J. Aresté: *El crecimiento de Tarragona en el siglo XIX. De la nueva población del puerto al plan de ensanche*, Tarragona.

ACTES 1984.

Actes Municipals (1369 - 1374-75), Tarragona.

ALBERT/GASSIOT 1928.

R. Albert, J. Gassiot: *Parlaments a les Corts Catalanes*, Barcelona.

ALTISENT 1974.

A. Altisent: *Història de Poblet*, Abadia de Poblet.

BARRACHINA/MONREAL 1983.

Ll. Monreal, J. Barrachina: «Les ceràmiques», *El castell de Llinars del Vallès: un casal noble a la Catalunya del segle XV*, Abadia de Montserrat, pàgs. 87-205.

BATLLORI/LLUBIÀ 1974.

A. Batllori, L.M. Llubia: *Ceràmica catalana decorada*, Barcelona.

BOLÒS/PADILLA 1986.

J. Bolòs, I. Padilla: «Algunes formes de la ceràmica grisa conservada a Manresa», *II Coloquio de ceràmica medieval del Mediterráneo Occidental*, Madrid, pàgs. 251-262.

CATALÀ 1973.

P. Català: *Els castells catalans*, Barcelona.

CAUT 1991.

Centre d'Arqueologia Urbana de Tarragona: *La muralla romana*, Tarragona.

DUPRÉ *et alii* 1988.

X. Dupré, J. Massó, L. Palanques, P. Verduchi: *El circ romà de Tarragona, I. Les Voltes de Sant Ermengild*, Barcelona.

GARRIDO/GARCÍA 1987.

M. Garrido, J. A. García: «Introducción al estudio de la ceràmica estampillada andalusí en Granada», *Arqueología medieval española*, Madrid 1987, pàgs. 678-687.

IZQUIERDO 1990.

P. Izquierdo: «Excavacions al Portal del Temple: una aproximació a l'evolució del recinte emmurallat de Tortosa», *Acta Arqueològica de Tarragona*, vol. III, Tarragona.

KAGAN 1986.

R.L. Kagan (editor): *Ciudades del Siglo de Oro: las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid.

MAGRINÀ 1901.

A. de Magrinà: *Tarragona en el siglo XIX*, Tarragona.

MORERA 1910.

E. Morera: «Provincia de Tarragona», vol. IV de la *Geografía General de Catalunya*, Barcelona.

MORERA 1919.

E. Morera: «Nuestras murallas antiguas y modernas», *Butlletí Arqueològic*, Tarragona.

OLIVAR 1952.

M. Olivar Daydi: *La ceràmica trecentista en los países de la Corona de Aragón*, Barcelona.

PALMA 1956.

A. de Palma: *Las calles antiguas de Tarragona (siglos XIII-XIX)*, Tom I, Tarragona.

PASCUAL/MARTÍ 1985.

J. Pascual, X. Martí: «Importaciones cerámicas valencianas en el Castell Formós de Balaguer», *CAME I*, pàgs. 633-647.

PASCUAL/MARTÍ 1986.

J. Pascual, J. Martí: *La cerámica verde-manganeso bajomedieval de Valencia*, València.

RAMOS/RIU 1988.

M. L. Ramos/E. Riu: «Un morter gòtic procedent del convent de Santa Clara, de Tarragona», *Quaderns d'Història Tarraconense VII*, Tarragona, pàgs. 75-95.

REMOLÀ/MACIAS 1989.

J. A. Remolà, J. M. Macias: «El baluard del Raval de Sant Cristòfor», *Estudis de Constantí*, núm. 5, Constantí, pàgs. 75-96.

RIERA/CABESTANY 1980.

F. Riera, J. Cabestany: *Ceràmica de Manresa decorada*, Manresa.

RIU 1987.

E. Riu: «L'arqueologia i la Tarragona feudal», *Forum*, núm. 7, Tarragona.

TED'A 1989.

Taller-Escola d'Arqueologia: *El Circ/El Circo/The Circus*, Tarragona.

TED'A 1990.

Taller-Escola d'Arqueologia: «Aproximació a les fortificacions de Tarragona en èpoques moderna i contemporània. Excavacions en el sector Castell del Rei-Baluard de Carles V», *Quaderns d'Història Tarraconense*, vol. X, Tarragona, pàgs. 87-122.

VICENT/EGEA 1986.

J. Vicent, A. Egea: «Loza gòtico-mudéjar en la ciudad de Valencia», *Revista de Arqueología*, núm. 65 (1986), pàgs. 29-40.

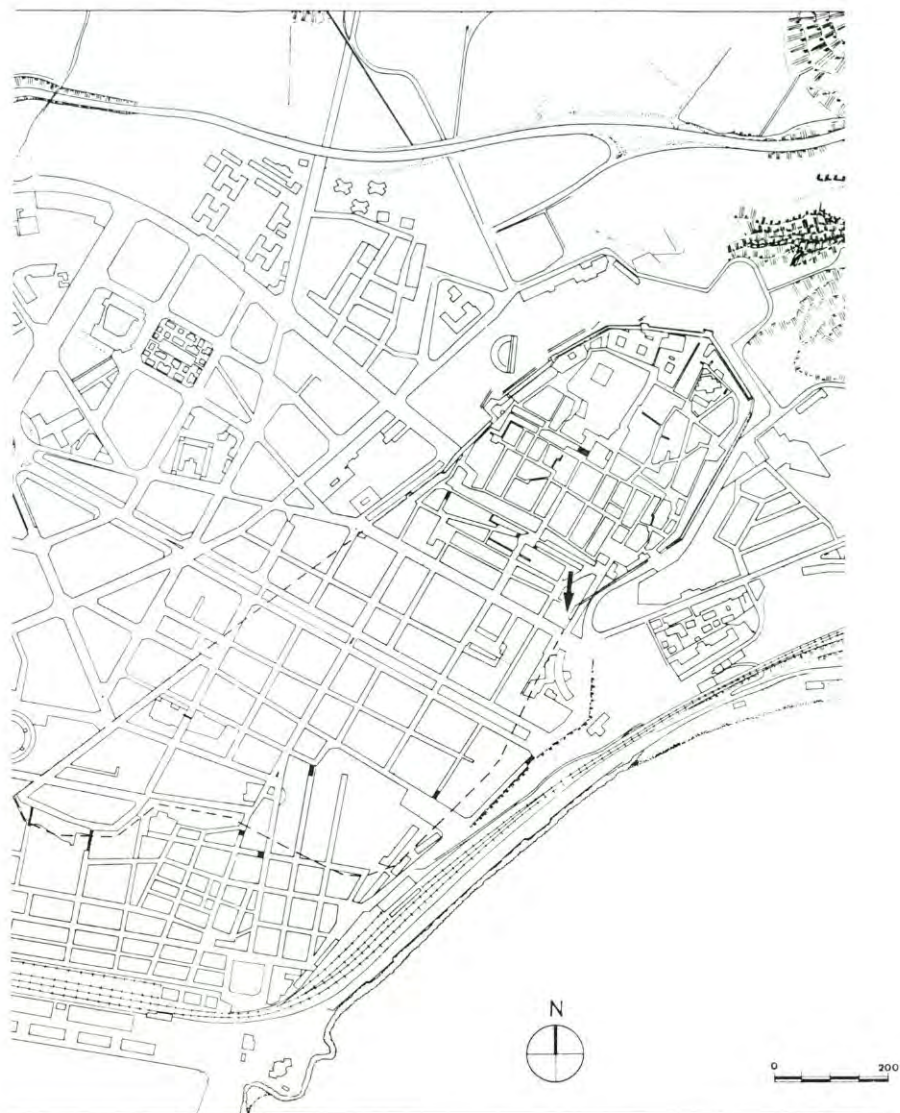

Figura 1. Plànol de situació de la torre en relació a la trama urbana actual de Tarragona (a partir de TED'A 1989).

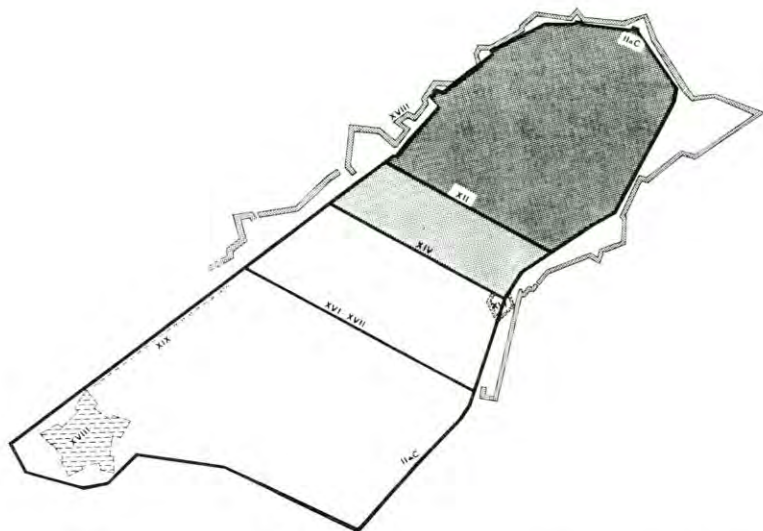

Figura 2. Croquis del perímetre emmurallat de la ciutat en distintes èpoques (segons CAUT 1991).

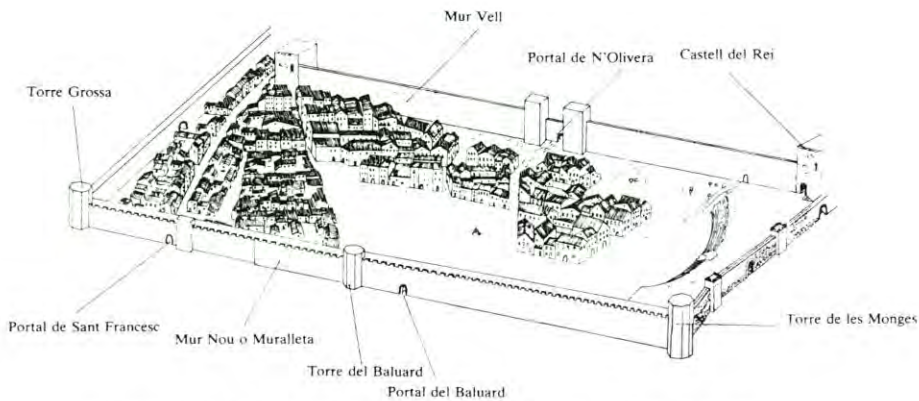

Figura 3. Possible restitució del recinte emmurallat del segle XIV (a partir de TED'A 1989).

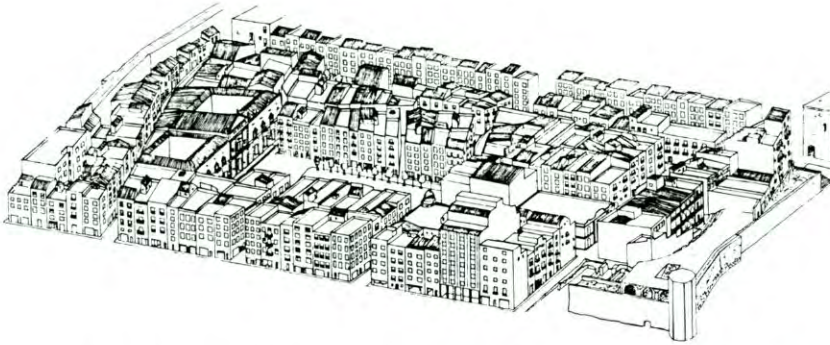

Figura 4. Dibuix de l'aspecte actual del recinte emmurallat del segle XIV (segons TED'A 1989).

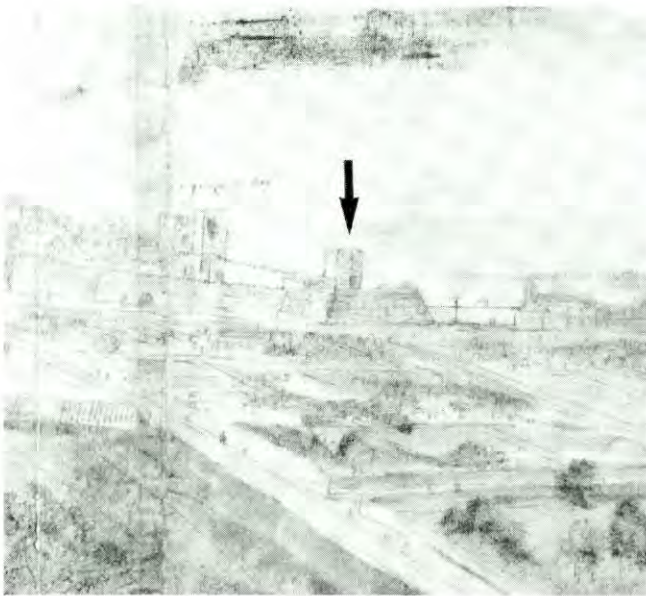

Figura 5. Detall del dibuix fet per Anton van den Wyngaerde (1563), on s'aprecia l'angle oriental del recinte del segle XIV amb la torre de les Monges i el baluard de Carles V (extret de KAGAN 1986, foto J. Alberich, Museu d'Història).

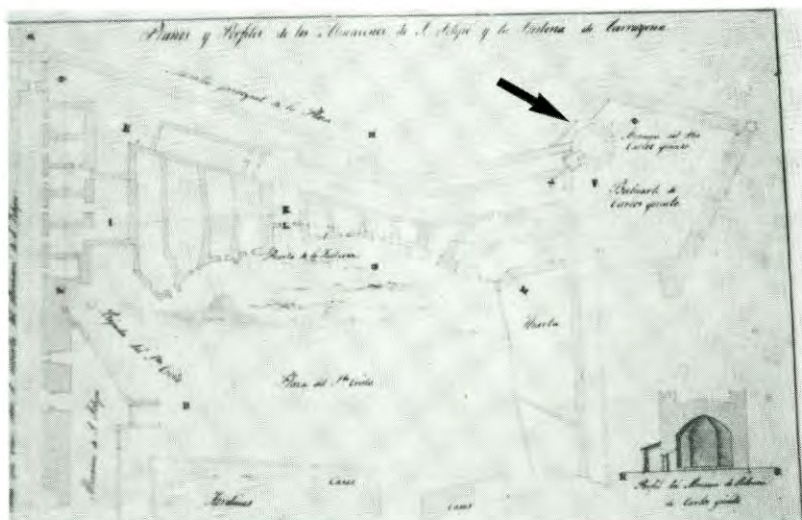

Figura 6. Planta i seccions de l'extrem oriental del Circ, realitzat per l'enginyer J.R. Silvy (1748). Especialment interessant es la secció del cos exempt de la torre («Almacen de Pólvara de Carlos quinto»), amb les espitlleres ja tapiades (extret de DUPRÉ *et alii* 1988).

Figura 7. Aspecte de la torre de les Monges entre 1920 i 1930. S'aprecien les diferències de parament entre el cos inferior i el cos exempt (fotografia de L. Roisin, Barcelona).

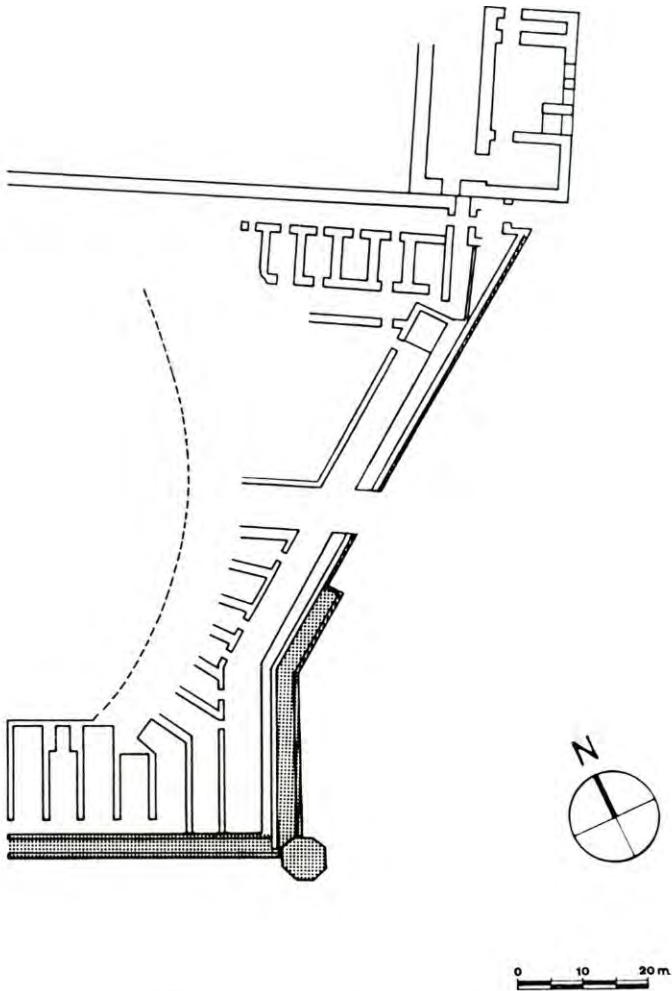

Figura 8. Plànol de situació de la torre en relació a l'angle sud-oriental del recinte emmurallat del segle XIV (extret de TED'A 1990).

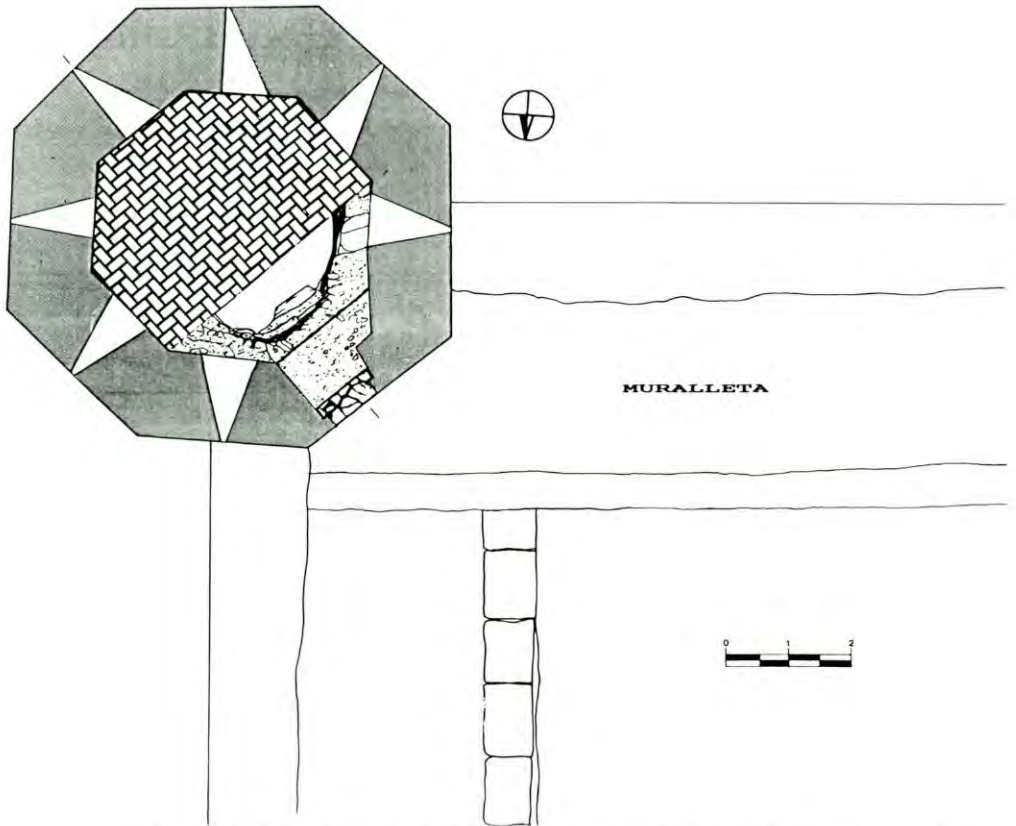

Figura 9. Angle del recinte emmurallat del segle XIV. Secció a nivell del paviment de l'estança interior de la torre i amb indicació del sondeig. El dibuix de les espielleres és merament aproximatiu.

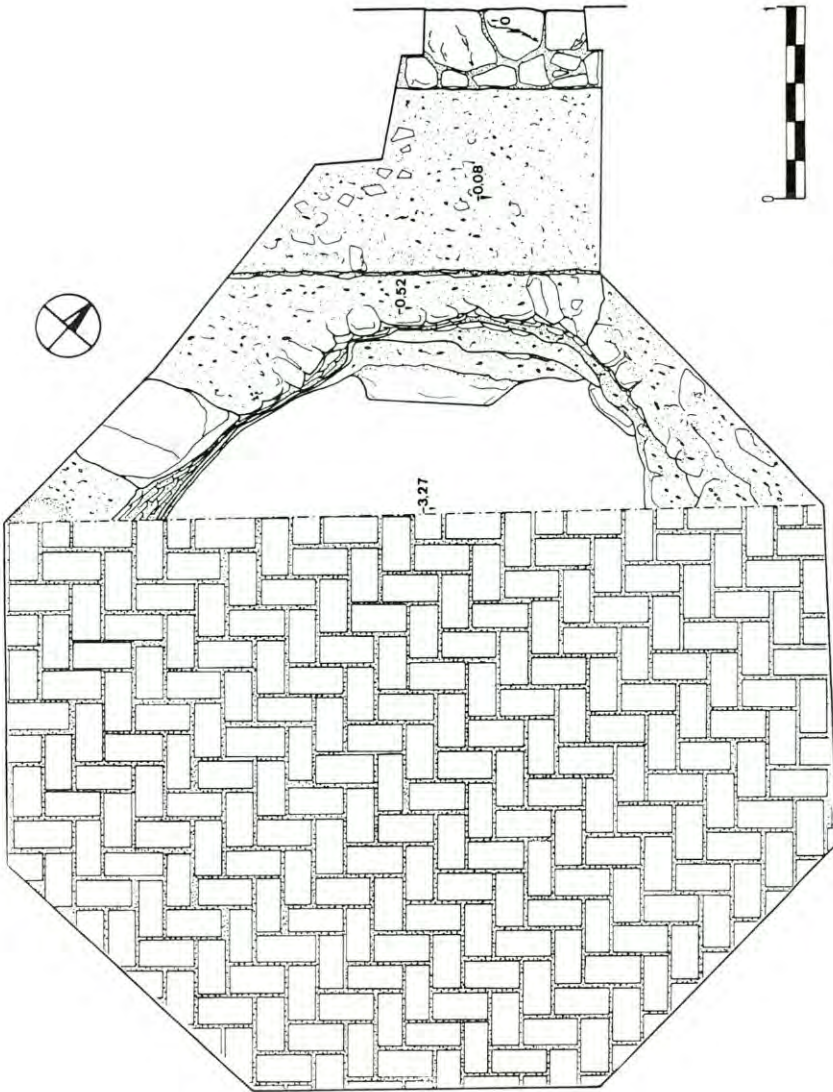

Figura 10. Planta de l'estança interior de la torre amb indicació del sondeig realitzat.

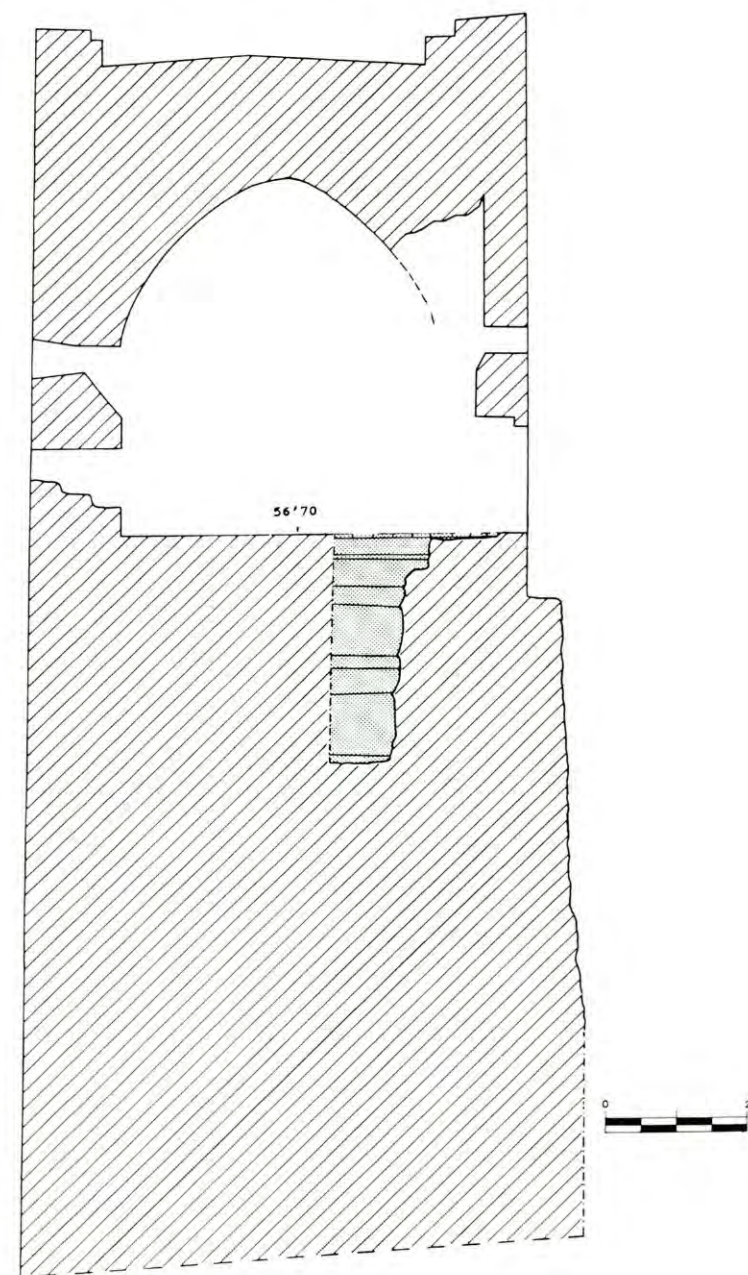

Figura 11. Secció aproximativa de la torre amb indicació del sondeig realitzat.

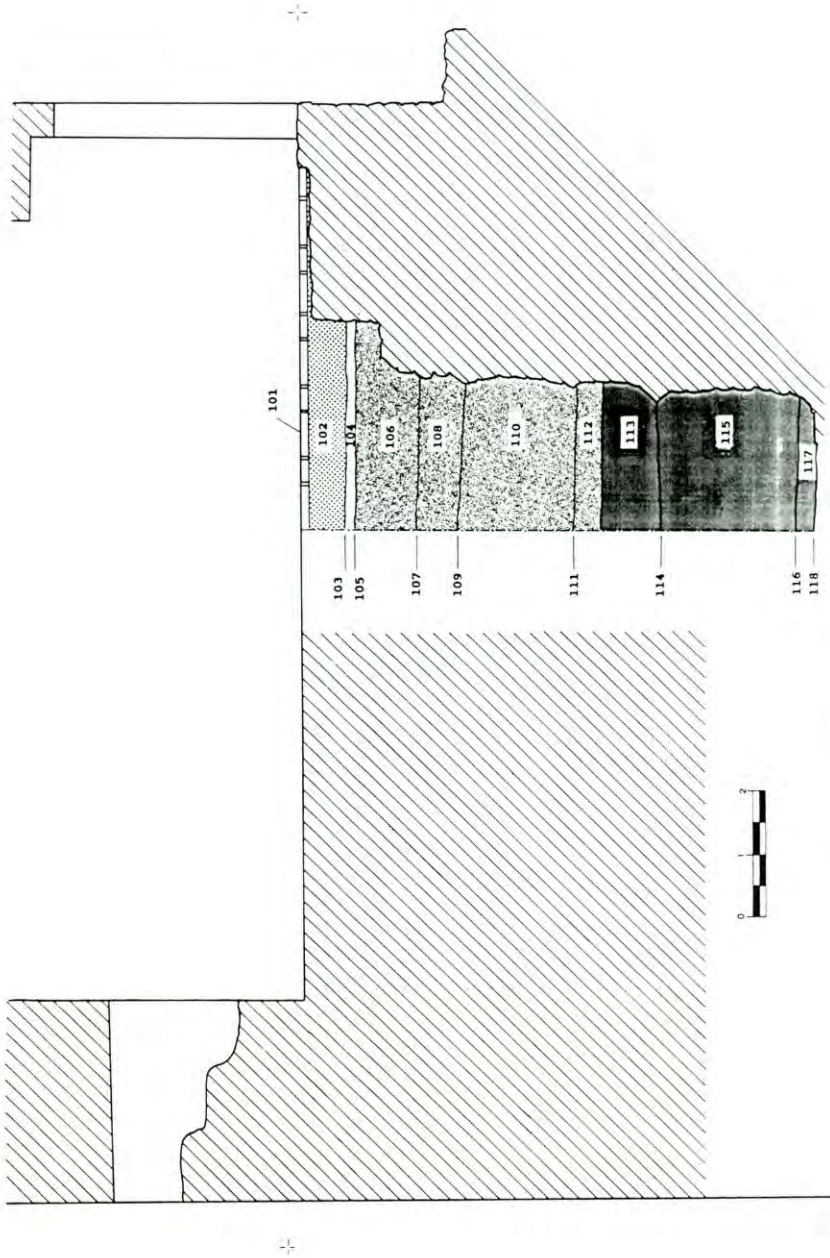

Figura 12. Secció de la torre amb indicació del sondeig realitzat.

Figura 13. Vista de la torre i el pany de la «Muralleta», des de la Rambla Vella.

Figura 14. Vista de la torre des del Passeig de Sant Antoni (a la part inferior s'aprecien les restes del baluard de Carles V).

Figura 15. Detall de l'extrem superior de la torre des de la capçalera oriental del Circ (aprecia la porta actual d'accés a l'estança interior de la torre).

Figura 16. Detall del sondeig realitzat.

CLASSE CERAMICA	NEI
Blava dels segles XIV/XV	1
Comuna vidrada melada	5
Vidrada blanca	1
Comuna reduïda (Grisa medieval)	1
Comuna oxidada	1
Material ceràmic de construcció (Teula)	1
TOTAL	10

Figura 17. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per classes ceràmiques de la UE 102.

CLASSE CERAMICA	NEI
Verd i manganès (forma tancada)	1
Blava dels segles XIV/XV (escudella)	1
Comuna vidrada	4
Comuna oxidada	3
TOTAL	9
Material residual d'època romana	1

Figura 18. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per classes ceràmiques de la UE 104.

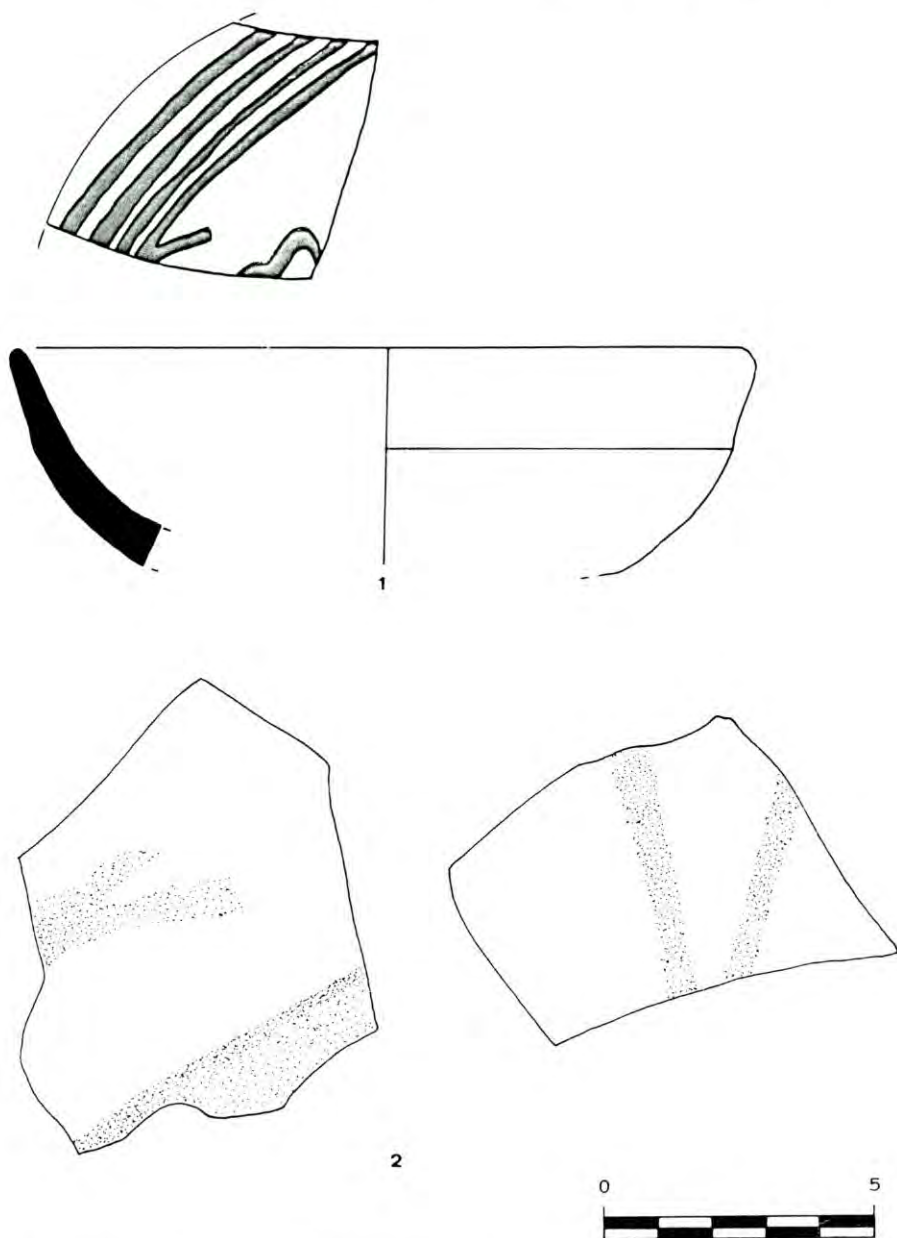

Figura 19. Material recuperat en la UE 104: 1. - Escudella de ceràmica blava. 2. - Ceràmica comuna oxidada amb línies en tinta vermella.

CLASSE CERAMICA	NEI
Manganès	6
Verd i manganès	11
Vidrada blanca	13
Blava del segle XIV	4
Comuna vidrada	38
Comuna reduïda (Grisa medieval)	10
Comuna oxidada	33
Cuina reduïda	2
Cuina oxidada	2
Material ceràmic de construcció (teula)	13
Material ceràmic de construcció (rajola)	3
TOTAL	135
Material residual d'època romana	47

FIGURA 20

Figura 20. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per classes ceràmiques de les UE 106, 108, 110 i 112.

FORMA CERAMICA	NEI
Plat	14
escudella	16
Forma tancada/pot	8
Gibrell	6
Càntir	1
Morter	2
Cassola	2
Tenalla	7
Olla	6
Gerra	1
Tapadora	1
Llàntia	1
Càntar	1
Teula	13
Rajola	3
Indeterminada	53
TOTAL	135

FIGURA 21

Figura 21. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per formes ceràmiques de les UE 106, 108, 110 i 112.

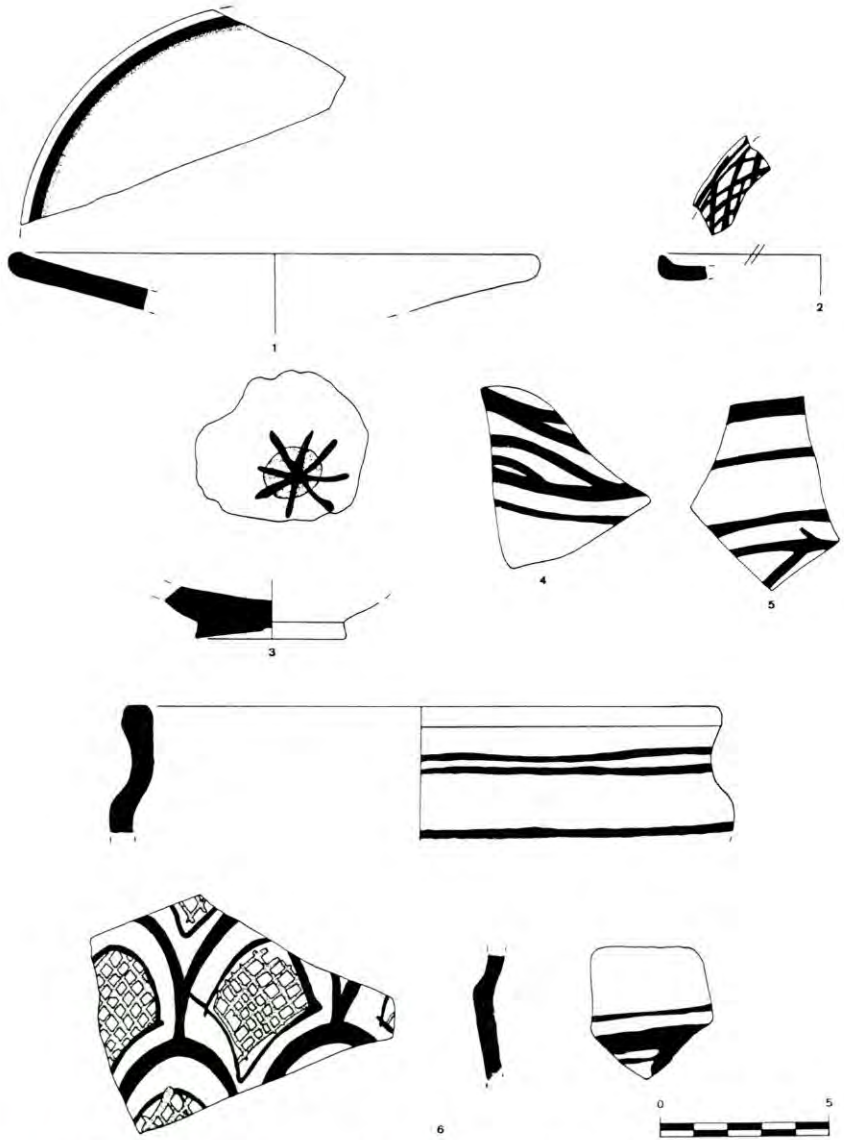

Figura 22. Ceràmica en manganès i en verd i manganès recuperada a les UE 106, 108, 110 i 112: 1. - Plat (CTM 110-3), associat al fons de la figura 22.3. 2. - Plat-bol d'ala (CTM 110-10). 3. - Plat (110-14), associat al fons de la figura 22.1. 4. - Plat (CTM 112-2). 5. - Plat (CTM 108-1). 6. - Pot (CTM 110-11, 110-13 I 112-1).

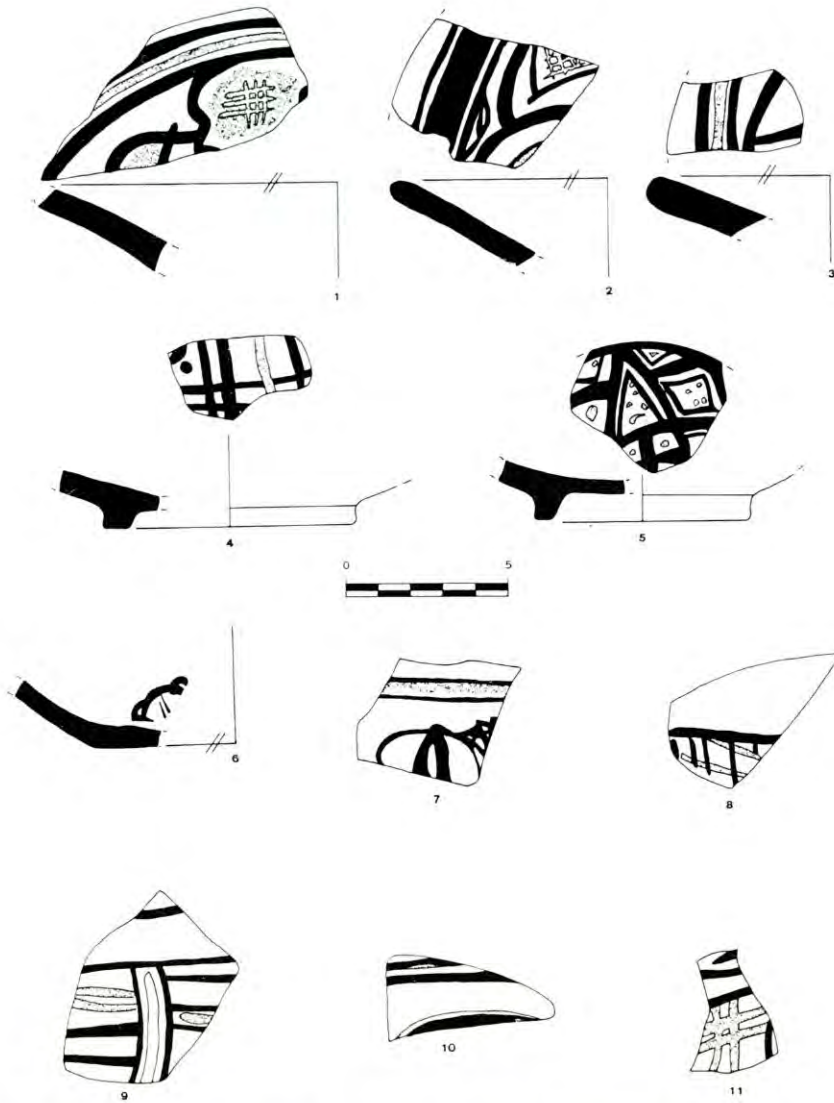

Figura 23. Ceràmica en manganès i en verd i manganès recuperada a les UE 106, 108, 110 i 112: 1-6. - Plats (CTM 110-2, CTM 110-4, CTM 106-4, CTM 106-14, CTM 108-2 i CTM 106-15). 7. - Forma tancada (CTM 110-12). 8-11. - Plats (CTM 106-10, CTM 106-11, CTM 106-9 i CTM 106-12).

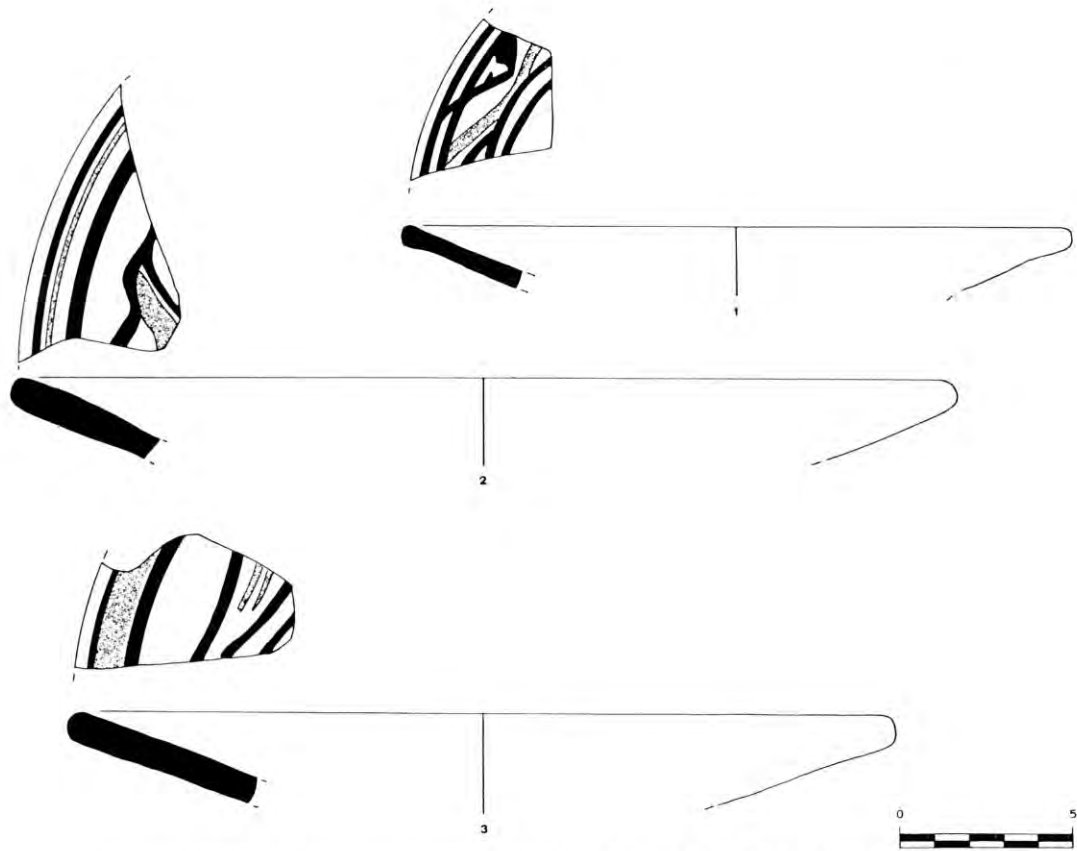

Figura 24. Ceràmica en verd i manganès recuperada a les UE 106, 108, 110 i 112: 1-3. - Plats (CTM 110-4, CTM 106-6 i CTM 106-7).

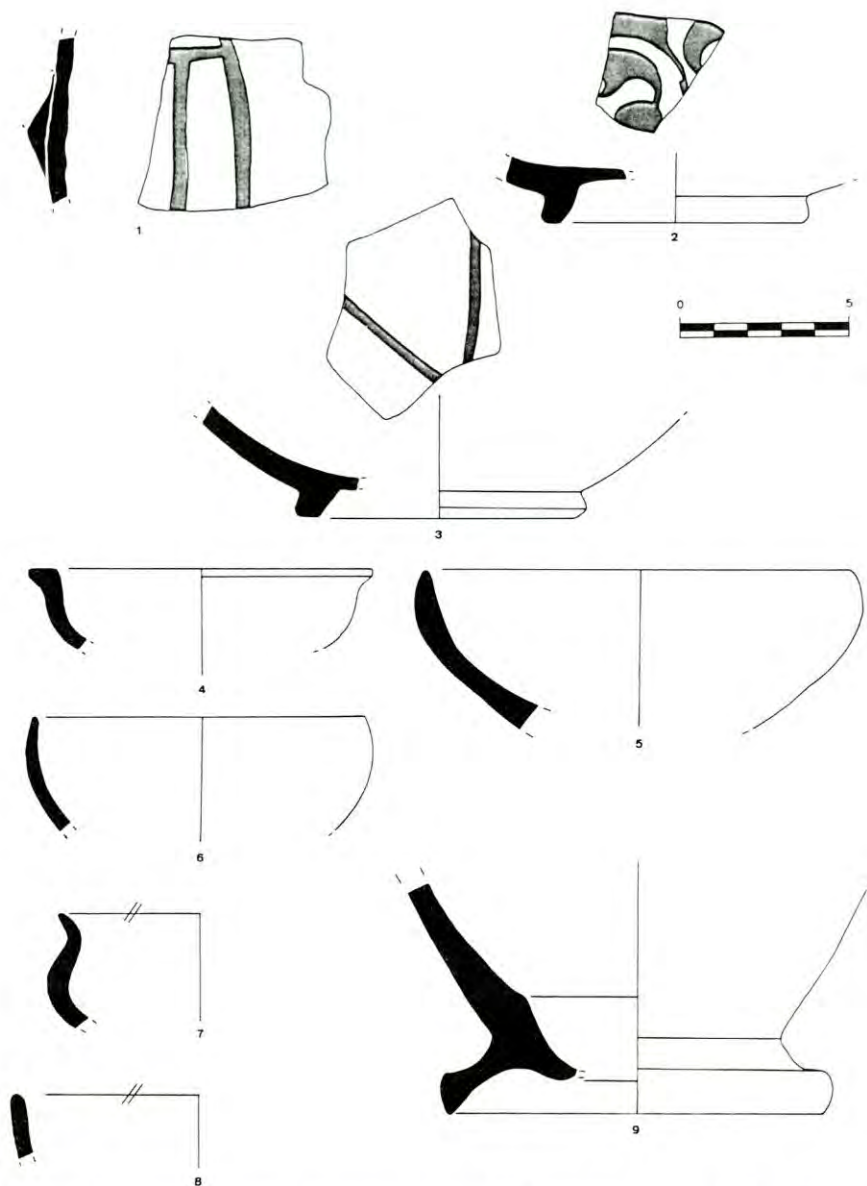

Figura 25. Ceràmica blava i vidrada blanca recuperada en les UE 106, 108, 110 i 112: 1. - Forma tancada (CTM 110-18). 2. - Escudella (CTM 112-8). 3. - Escudella (CTM 106-18). 3-7. - Escudelles i bols (CTM 106-3, CTM 106-1, CTM 112-7, CTM 112-5 i CTM 112-6). 8. - Forma tancada (CTM 110-16).

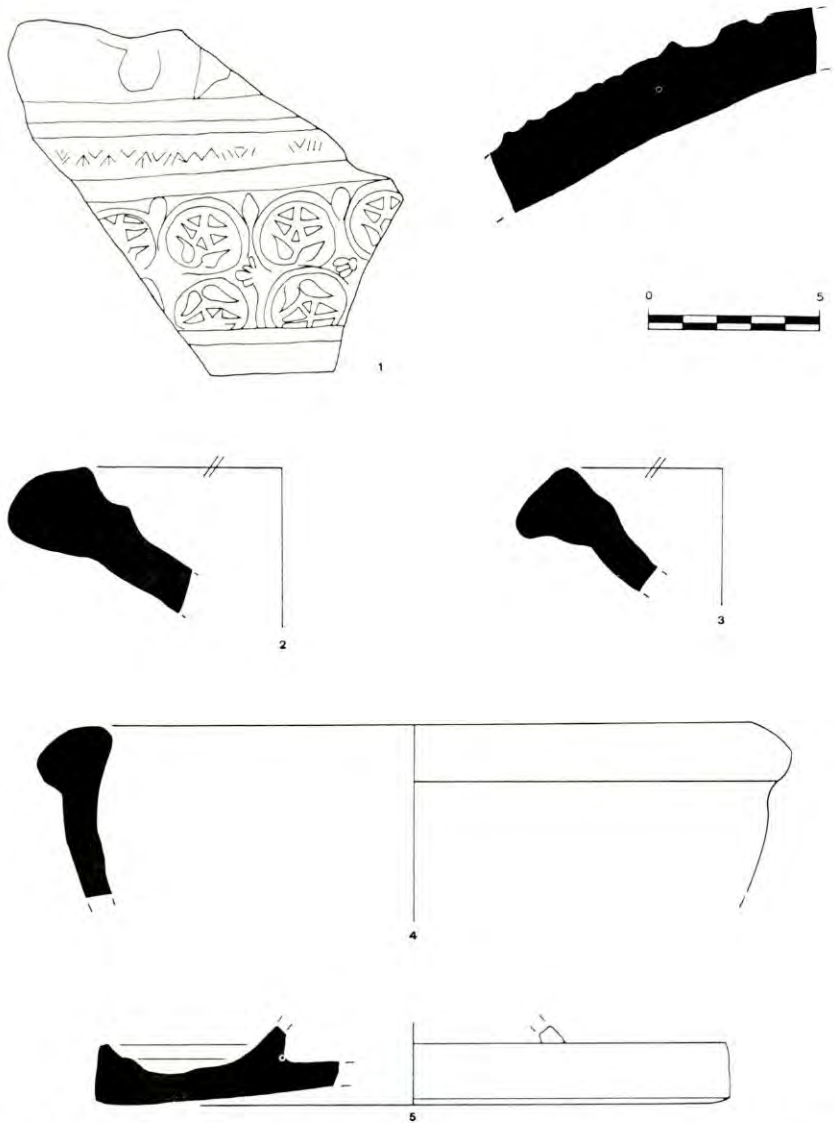

Figura 26. Ceràmica comuna vidrada recuperada en les UE 106, 108, 110 i 112: 1. - Tenalla de ceràmica vidrada estampada andalusí (CTM 110-36). 2-3. - Gibrells (CTM 106-21 i 112-9 i CTM 110-20). 4. - Morter (CTM 112-11). 5. - Tapadora (CTM 110-31).

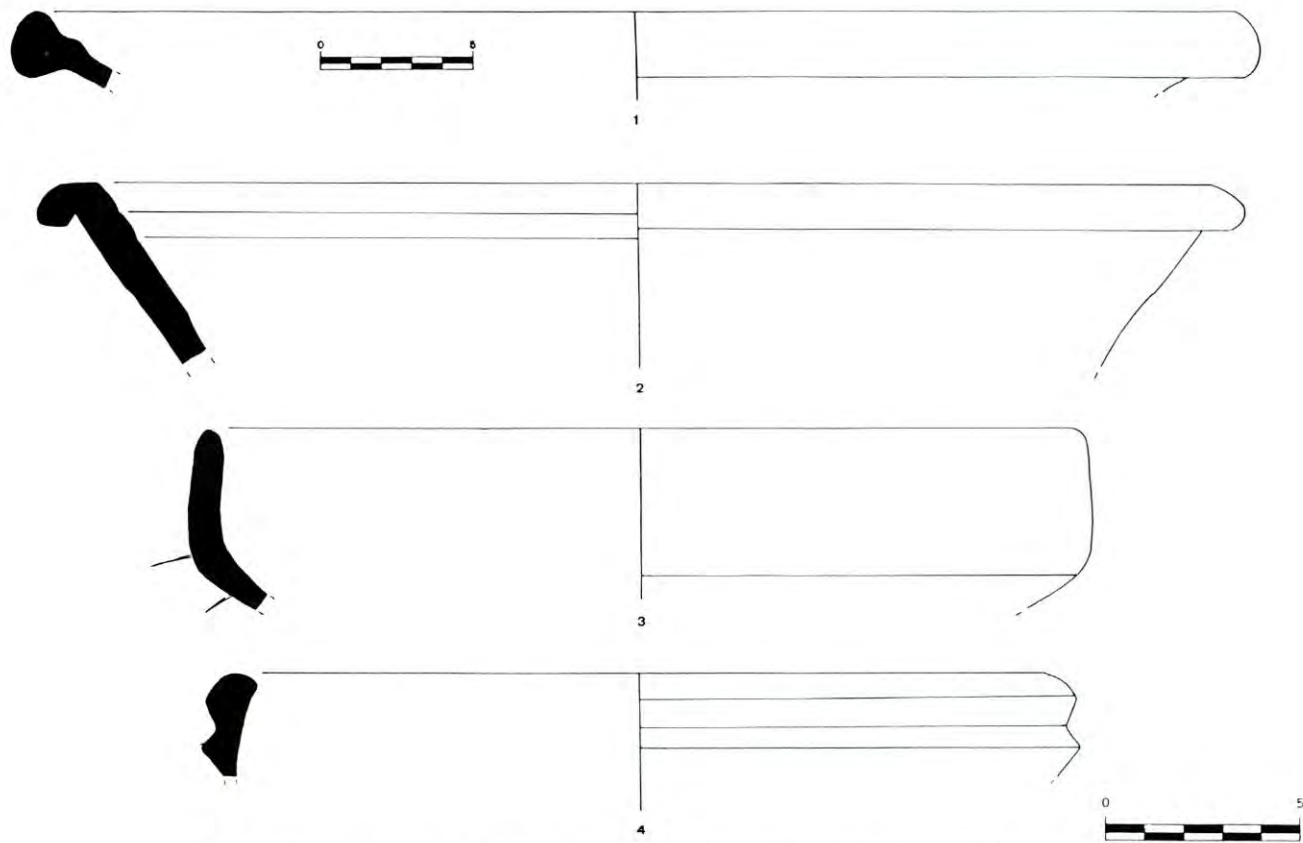

Figura 27. Ceràmica comuna vidrada recuperada en les UE 106, 108, 110 i 112: 1. - Gibrell (CTM 110-17). 2. - Gibrell (CTM 110-21). 3. - Cassolla (CTM 110-22). 4. - Cassola (CTM 108-6).

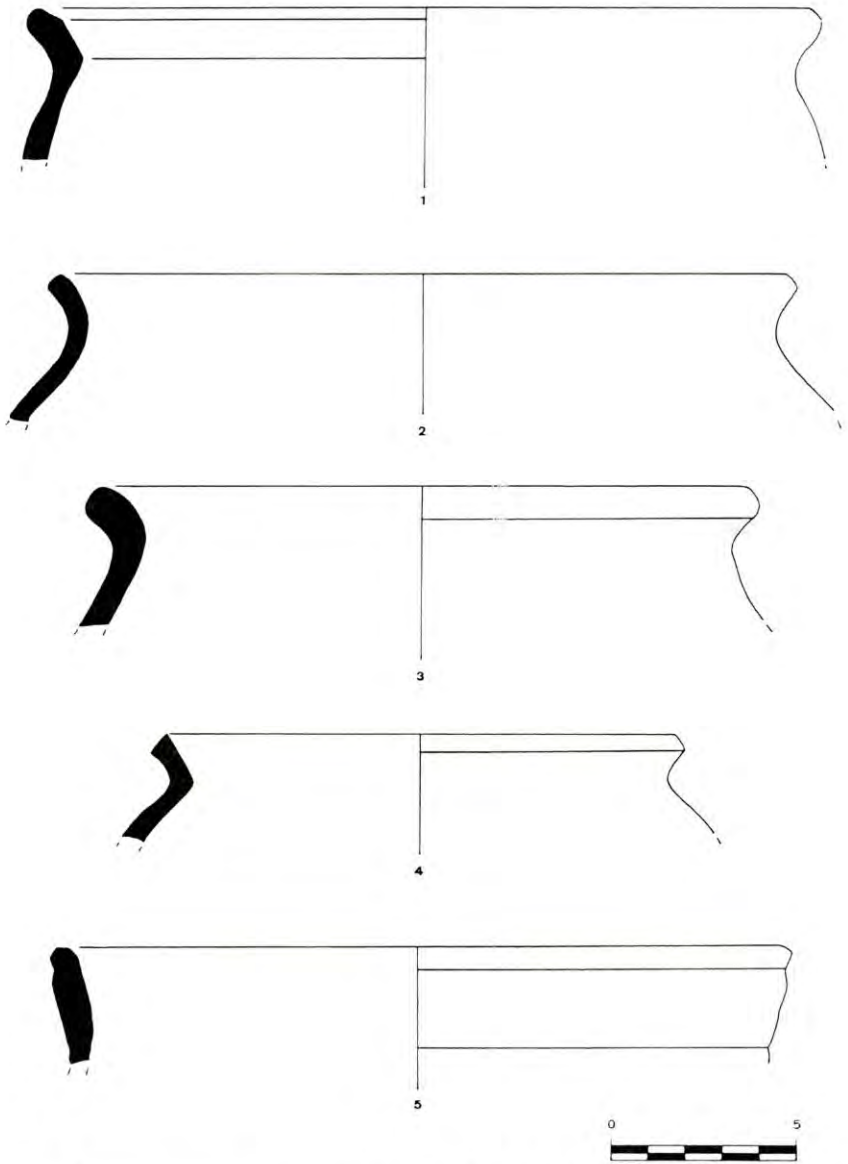

Figura 28. Ceràmica comuna vidrada recuperada en les UE 106, 108, 110 i 112: 1-5. - Olles (CTM 106-2, CTM 110-30, CTM 108-3, CTM 112-25 i CTM 106-19).

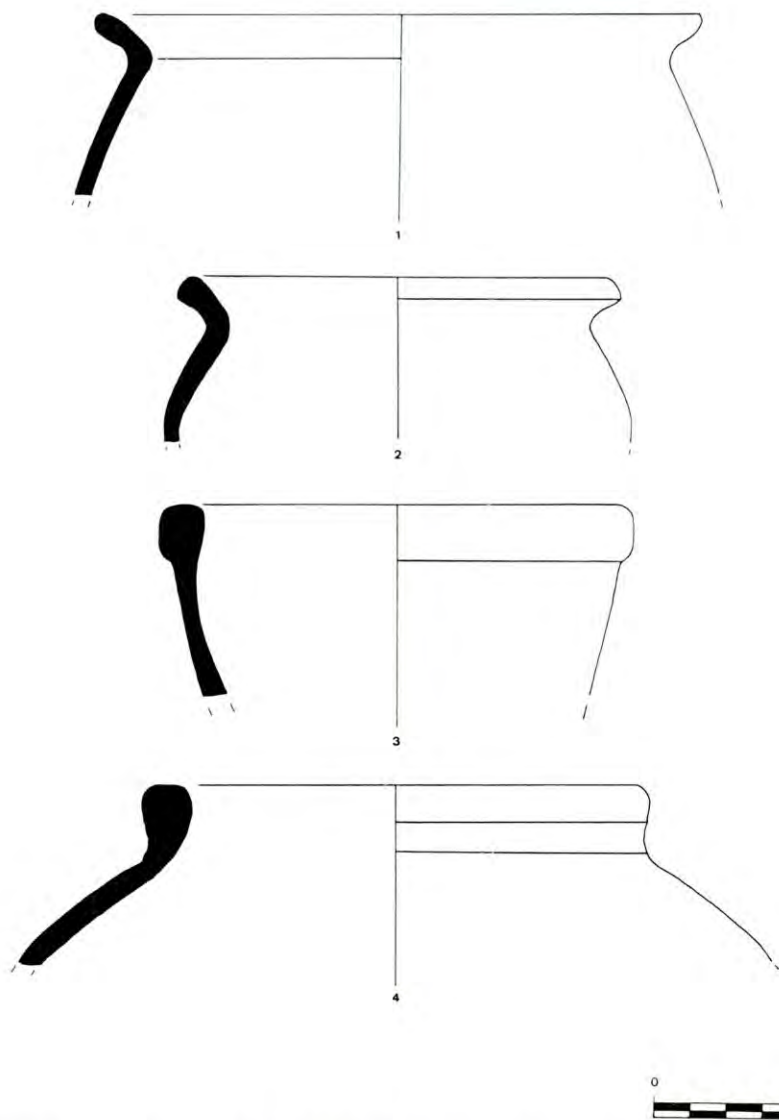

Figura 29. Material recuperat en les UE 106, 108, 110 i 112: 1-2. - Olles de ceràmica comuna reduïda (CTM 110-32 i CTM 112-12). 3. - Càntara de ceràmica comuna oxidada (CTM 110-35). 4. - Tenalla de ceràmica comuna oxidada (CTM 106-29).

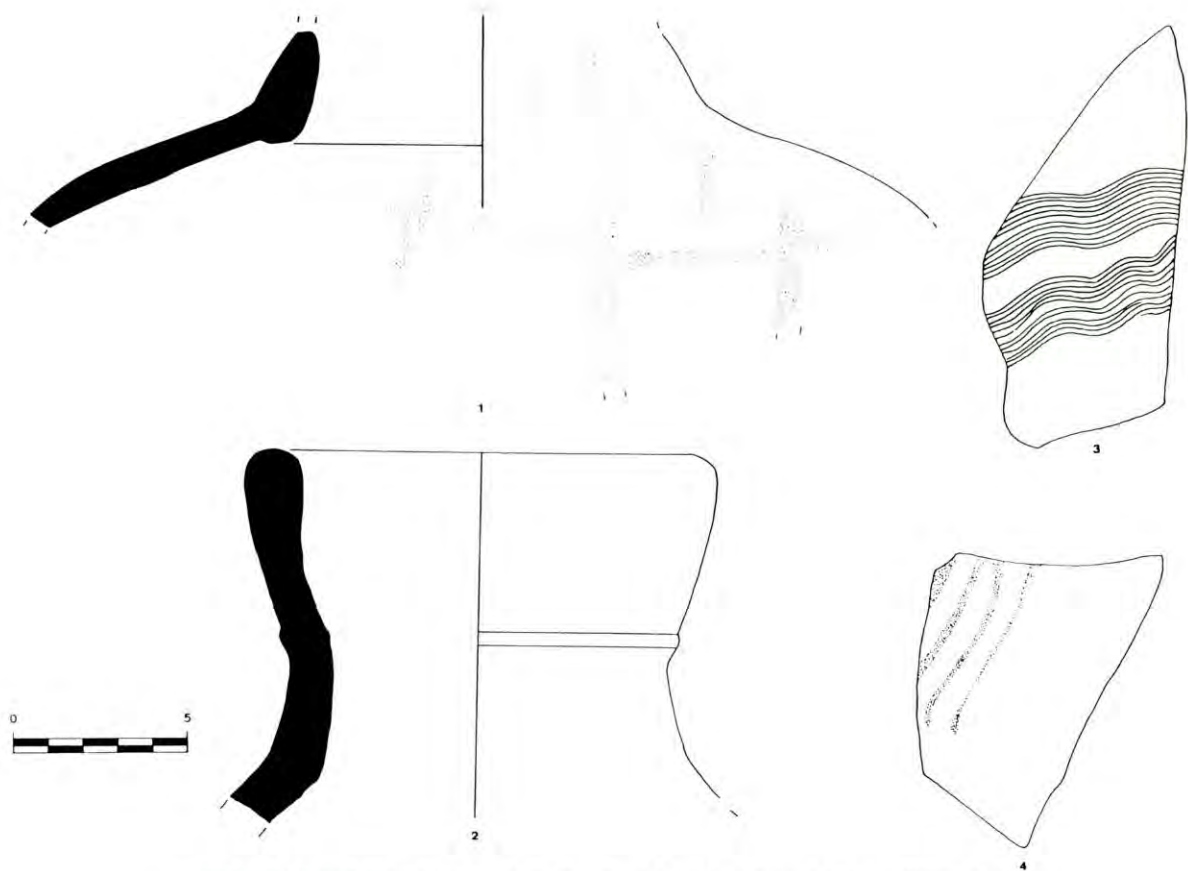

Figura 30. Ceràmica comuna oxidada recuperada en les UE 106, 108, 110 i 112: 1. - Tenalla decorada amb motiu recreuat en tinta vermella (CTM 106-31, 108-8 i 110-34). 2. - Tenalla (CTM 110-1). 3. - Tenalla decorada amb bandes de línies incisives (CTM 106-30). 4. - Forma tancada decorada amb línies en tinta vermella (CTM 110-33).

CLASSE CERAMICA	NEI
Verd i manganès	2
Vidrada blanca	3
Blava del segle XIV	1
Comuna vidrada	13
Comuna reduïda (Grisa medieval)	3
Comuna oxidada	9
Cuina reduïda	1
Cuina oxidada	1
Material ceràmic de construcció (teula)	5
Material ceràmic de construcció (rajola)	1
TOTAL	39
Material residual d'època romana	34

Figura 31. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per classes ceràmiques de les UE 113, 115 i 117.

FORMA CERAMICA	NEI
Plat/tallador	3
Bol/escudella	2
Forma tancada/pot	2
Morter	2
Cassola	1
Tenalla	1
Olla	1
Teula	5
Rajola	1
Indeterminada	21
TOTAL	39

Figura 32. Taula quantitativa del nombre d'individus estimats per formes ceràmiques de les UE 113, 115 i 117.

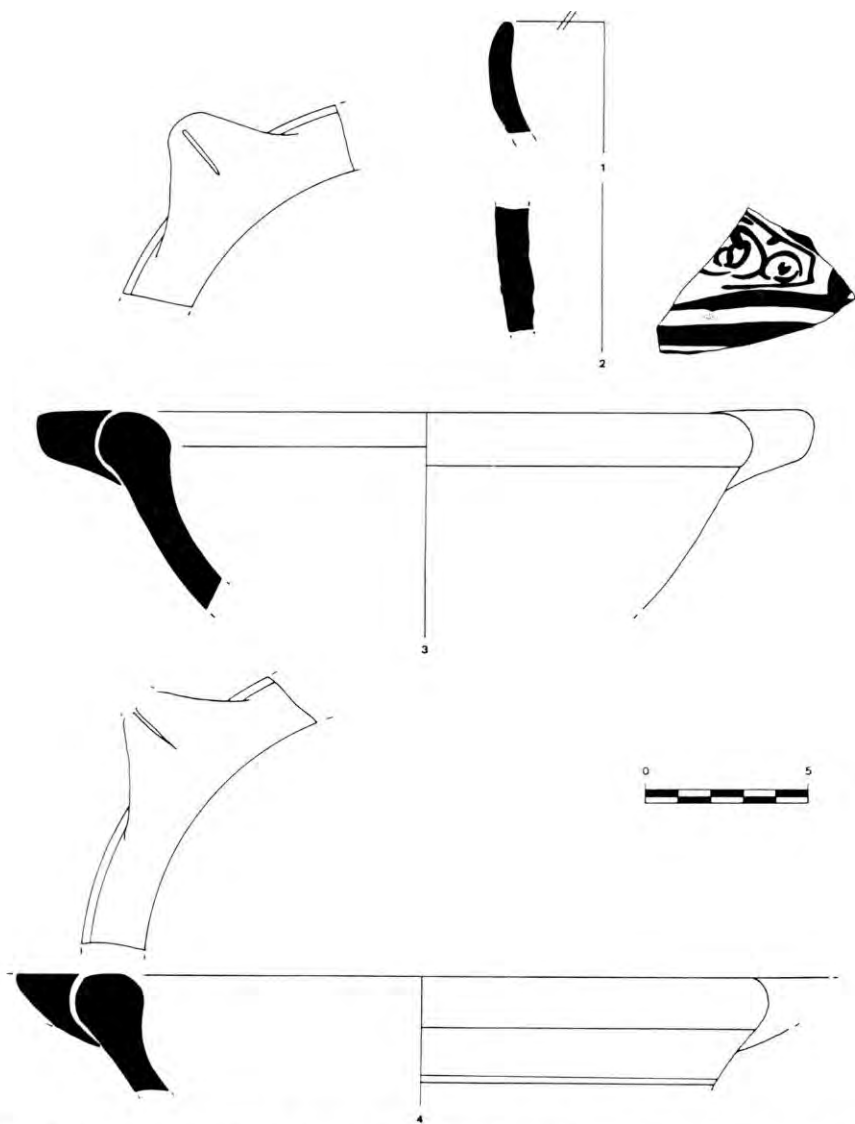

Figura 33. Material recuperat en les UE 113, 115 i 117: 1. - Escudella de ceràmica vidrada blanca (CTM 113-5). 2. - Forma tancada de ceràmica en verd i manganès (CTM 113-1). 3-4. - Morters de ceràmica comuna vidrada (CTM 113-2 i CTM 113-3).

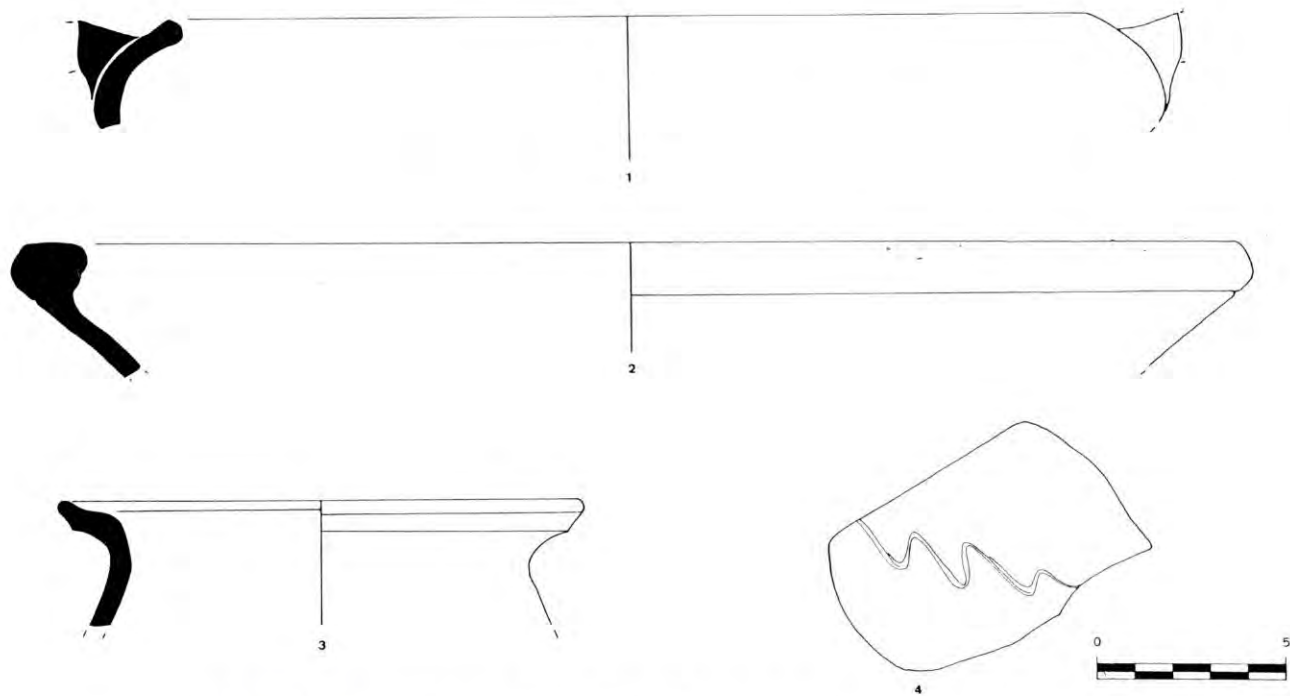

Figura 34. Material recuperat en les UE 113, 115 i 117: 1. - Cassola de ceràmica comuna vidrada melada (CTM 113-8). 2. - Font de ceràmica comuna oxidada (CTM 113-7). 3. - Olla de ceràmica comuna reduïda (CTM 115-7). 4. - Ceràmica comuna reduïda decorada amb línia incisa ondulant (CTM 113-19).

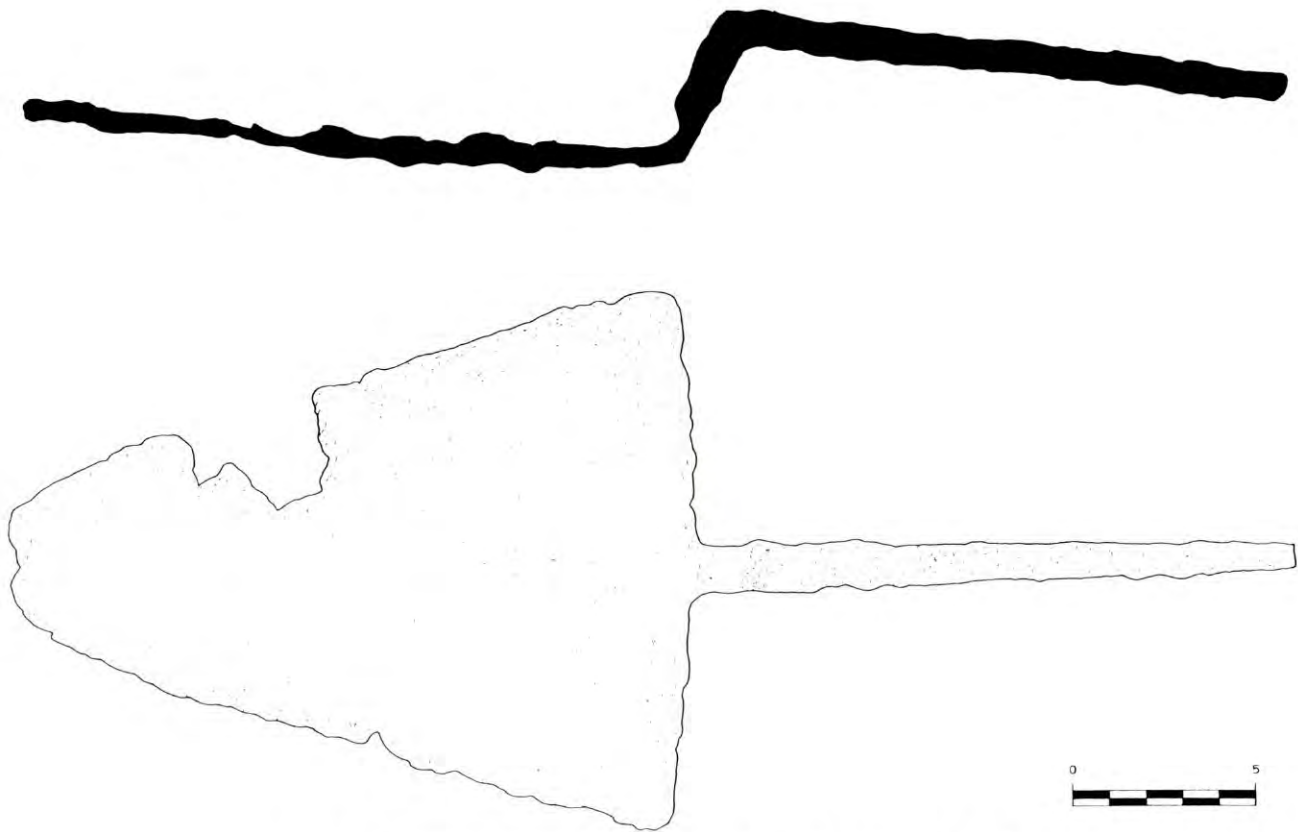

Figura 35. Material recuperat en les UE 113, 115 i 117: 1. - Paleta de ferro (CTM 113-4).